



Turun kaupunginkirjaston Israel Escholinille kuulunut kokoomakäsikirjoitus esimerkkinä tekstien välittymisestä 1700-luvun alussa

Matti Peikola ja Mari-Liisa Varila

Johdanto

Uuden ajan alussa painetulla kirjalla oli tärkeä rooli tekstien tuotannossa ja levittämisessä. Samaan aikaan tekstejä kopioitiin kuitenkin yhä myös käsin niin Suomen alueella kuin muuallakin Euroopassa. Uuden ajan alun käsikirjoitusaineistoa on tutkittu suhteellisen vähän verrattuna säilyneen aineiston suureen määrään. Artikkelimme tarkastelee lähemmin erästä 1700-luvun alkupuoliskolla koottua käsikirjoitusta, joka kuuluu Turun kaupunginkirjaston ns. vanhaan kokoelmaan. Käsikirjoitus sisältää useita tekstejä sekä useiden kopioitsijoiden käsialoja. Osoitamme tässä artikkelissa, että käsikirjoituksen on omistanut ja osin kirjoittanut maisteri Israel Escholin (n. 1700–1742), joka opiskeli Turussa ja toimi myöhemmin muun muassa Siuntion kirkkoherrana.

Selvitämme artikkelissamme käsikirjoituksen vaiheita kodikologisen ja tekstuaalisen todistusaineiston valossa ja pohdimme kokoomakäsikirjoitusten roolia uuden ajan alun tekstintuotannossa. Aluksi kuvaamme lyhyesti, miten tekstejä tuotettiin 1700-luvun alussa Suomen alueella. Keskitymme erityisesti käsikirjoituskulttuuriin: miksi ja millaisia tekstejä kopioitiin yhä käsin, ja kuka niitä kopioi? Seuraavassa osiossa pohdimme kokoomakäsikirjoitusten luonnetta tutkimuskohteena yleisesti ennen siirtymistä tapaustutkimuksemme kohteena olevan käsikirjoituksen yksityiskohtaisempaan tarkasteluun. Perustelemme siinä yhteydessä myös, miten käsikirjoitus on liitettävissä Israel Escholiniin. Artikkelimme liitteenä on lisäksi kuvaus tutkimamme käsikirjoituksen rakenteesta ja teksteistä (Liite 1) sekä sen laatimiseen osallistuneiden kopioitsijoiden käsialojen lyhyet kuvaukset (Liite 2).

Uuden ajan alun käsikirjoituskulttuuri

Kirjapainotaidon yleistyttyä Euroopassa 1400-luvun lopulta lähtien painetusta kirjasta tuli vähitellen tärkein tekstien levittämisen kanava. Käsikirjoituskulttuuri ei silti tullut täysin painetun kirjan syrjäyttämäksi, sillä tekstejä kopioitiin jatkuvasti myös käsin. Uuden ajan alun kirjahistoria on pääsääntöisesti keskittynyt nimenomaan painetun kirjan historiaan, ja käsikirjoitustutkimus puolestaan painottunut keskiaikaisiin aineistoihin. Viime vuosikymmeninä käsikirjoituskulttuurin ja painetun kirjan suhdetta on kuitenkin tarkasteltu lähemmin eurooppalaisen kirjantuotannon osalta.

On monia syitä siihen, miksi tekstejä kopioitiin käsin painetun kirjan aikakaudella. Viime vuosikymmenien aikana tehty tekstuaalitieellinen ja kirjahistoriallinen tutkimus

on osoittanut käsikirjoitusten ja painetun kirjan välisen suhteen olleen uuden ajan alussa monimutkaisempi kuin on aiemmin tunnustettu.¹ Kirjojen painaminen oli toki edullista siinä mielessä, että painamalla voitiin tuottaa useita kopioita samasta tekstistä nopeasti. Taloudellisista syistä teosta ei kuitenkaan kannattanut painaa, mikäli sille ei ollut ennustettavissa tarpeeksi suuria markkinoita kulujen kattamiseksi. Lisäksi kirjapainoja oli lähinnä suurissa kaupungeissa. Jos tarvittiin nopeasti kopio tietystä tekstistä ja painettuja kappaleita ei ollut valmiiksi saatavilla, käsin kopioiminen sujui kohtuullisen helposti ja edullisesti. Käsin kopioimalla voitiin tuottaa sekä halpoja käyttötekstejä että uniikkeja luksusesineitä riippuen siitä, minkä verran resursseja työhön käytettiin.

Kirjapainokulttuurikaan ei ollut käsikirjoituksista riippumaton. Käsikirjoituksia käytettiin esimerkiksi kirjapainoissa ladontatyön pohjana. Toisaalta käsin kopioitujen kirjojen visuaaliset piirteet muistuttivat usein oman aikakautensa painettujen kirjojen piirteitä, ja osa teksteistä kopioitiin suoraan painetuista kirjoista.² Tutkijat ovat todenneet, että painetun kirjan myötä käsikirjoitusten tuotanto saattoikin itse asiassa määrällisesti lisääntyä, kun mallitekstejä oli saatavilla enenevässä määrin.³ Käsin kopioidessa voitiin valita, mitkä lähteenä toimivan tekstin osat haluttiin kopioida, ja tekstiin voitiin tehdä muokkauksia, lisäyksiä ja korjauksia tarpeen mukaan. Motiivina tekstin kopioimiseen käsin saattoi olla myös sensuurin tai seuraamusten uhka. Käsikirjoitusteksti saattoi kiertää vain tietyllä, rajatulla yleisöllä, eikä käsikirjoitusten tuotantoa voitu uuden ajan alussa valvoa.⁴ Uuden ajan alusta on säilynyt myös paljon sellaisia käsikirjoituksia, joihin käyttäjä itse on koonnut useita tarpeellisia pitämiään tekstejä samoihin kansiin.

Uuden ajan alun käsikirjoitusaineistoa on säilynyt paljon myös suomalaisissa kirjastoissa ja arkistoissa, mutta sitä ei 1600-luvulla tuotetun ja sitä uudemman aineiston osalta ole luetteloitu kattavasti.⁵ Suomen osalta käsikirjoitusten ja painetun kirjan suhdetta uuden ajan alussa on tarkastellut Tuija Laine.⁶ Kuten Laine toteaa, ensimmäiset kirjapainot Suomen alueella aloittivat toimintansa vasta 1600-luvulla, mikä osaltaan johti siihen, että käsikirjoitusten merkitys tekstintuotannolle uuden ajan alussa oli yhä suuri.⁷ Turun Akatemian perustamisen myötä latinankielisiä kirjoja, pääasiassa

¹ Ks. esim. Margaret J. M. Ezell, *Handwriting and the book*. Teoksessa Leslie Howsam (toim.) *The Cambridge Companion to the History of the Book*. Cambridge University Press 2015, 90–106; David McKitterick, *Print, Manuscript and the Search for Order 1450–1830*. Cambridge University Press 2003.

² Tuija Laine, *Käsikirjoitukset ja painettu teksti uuden ajan alun Suomessa*. Teoksessa Ulla Clerc (toim.) *Kirjain kerrallaan. Lukemisen ja kirjoittamisen jäljet*. Turun historiallinen arkisto 66. Aboa Vetus & Ars Nova ja Turun Historiallinen Yhdistys 2015, 109–132, s. 124.

³ Ezell 2015, 90; R. J. Lyall, *Materials: the paper revolution*. Teoksessa Jeremy Griffiths & Derek Pearsall (toim.) *Book Production and Publishing in Britain 1375–1475*. Cambridge University Press [1989] 2007, 11–30, s. 11.

⁴ Ks. esim. Annie Mattsson, *Komedient och riksförrädare. Handskriftcirkulerade smädeskrifter mot Gustaf III*. Acta Universitatis Upsalensis, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 45. Uppsala universitet 2010, 61.

⁵ Keskiajan ja 1500-luvun Suomessa kirjoitetuista ja käytetyistä käsikirjoituksista ks. Codices Fennici -hanke <https://www.codicesfennici.fi/>

⁶ Laine 2015. Turun kaupunginkirjaston vanhan kokoelman käsikirjoituksista ks. Matti Peikola & Mari-Liisa Varila, *Vanhan kokoelman käsikirjoitukset*. Teoksessa Kaisa Hypén, Leila Koivunen & Janne Tunturi (toim.) *Kirjoista kokoelmaksi. Kansansivistystä ja kansainvälisyyttä Turun kaupunginkirjastossa 1800–1900-luvulla*. Avain 2015, 133–160.

⁷ Laine 2015, 109.

väitöskirjoja, alettiin 1640-luvulla painaa myös Suomen alueella.⁸ Suomen alueen kirjapainot uuden ajan alussa olivat pieniä ja sijaitsivat pääsääntöisesti Turussa. Etenkin kirjapainotaidon kannalta keskeisten kaupunkien ulkopuolella sijainneilla alueilla tekstien kopioiminen käsin säilyi yhä tärkeänä tekstintuotannon kanavana.⁹ Viranomaiset levittivät asiakirjoja käsikirjoitusmuodossa vielä 1600-luvulla: Turun tuomiokapitulin kiertokirjeistä suurin osa oli käsikirjoituksia, ja Turun hovioikeuden kiertokirjeitä alettiin painaa vasta 1600-luvun lopussa.¹⁰ Suuren Pohjan sodan ja isovihan aikana 1700-luvun alkupuolella kiertokirjeiden painaminen kuitenkin taukosi jälleen.¹¹ Anders Björkmanin johdolla toiminut Turun Akatemian kirjapaino siirtyi Tukholmaan kesällä 1713, ja Björkman itse jäi pysyvästi Pohjanlahden toiselle puolelle. Akatemian kirjapaino palasi Turkuun vasta vuonna 1722, ja seuraavatkin vuosikymmenet olivat kirjapainotoiminnan kannalta varsin epävakaita.¹² Tässä artikkelissa tarkastelemamme käsikirjoitus on pääosin laadittu juuri 1700-luvun alkupuolella.

Kokoomakäsikirjoitukset

Kokoomakäsikirjoituksiksi kutsutaan sellaisia käsikirjoituksia, jotka kodikologisesti ja tekstuaalisesti koostuvat useista erillisistä osioista. Nämä osiot on kuitenkin jossain vaiheessa sidottu samaan käsikirjoitukseen. Kokoomakäsikirjoitusten tutkiminen on haastavaa, sillä ne eivät muodosta yhtenäistä ryhmää. Margaret Connolly ja Raluca Radulescu ovat kuvailleet kokoomakäsikirjoitusten tutkimusta keskiajan kirjahistorian viimeiseksi käymättömäksi korpimaaksi, ja uuden ajan alun kokoomakäsikirjoituksia lienee tutkittu vielä vähemmän.¹³

Kokoomakäsikirjoitukset ovat tyypillisesti pitkän ajanjakson kuluessa muotoutuneita esineitä, joihin kopioitsijat ja omistajat ovat vähitellen lisänneet tekstuaalisia kerroksia ja uusia osioita. Kokoomakäsikirjoituksista käytettävä terminologia vaihtelee suuresti tutkijasta ja tutkimustraditiosta riippuen, koska aineisto itsessään on hyvin monimuotoista. Michael Friedrich ja Cosima Schwarke erottavat erillisistä tuotantoyksiköistä koostuvat kokoomakäsikirjoitukset (*composite manuscripts*) käsikirjoituksista, jotka on laadittu suunnitelmallisesti samassa kontekstissa, mutta jotka

⁸ *ibid.*, 115–117.

⁹ *ibid.*, 122.

¹⁰ *ibid.*, 119.

¹¹ *ibid.*, 120.

¹² G. E. Klemming & J. G. Nordin, *Svensk boktryckeri-historia 1483–1883 med inledande allmän öfversigt*. P. A. Norstedt & Söners Förlag 1883, 253–255; Carl-Rudolf Gardberg, *Boktrycket i Finland intill freden i Nystad*. Frenckellska tryckeri, 1948, 250, 331–333; Carl-Rudolf Gardberg, *Boktrycket i Finland från freden i Nystad till Åbo brand*. Grafiska klubb, 1957, 1–5.

¹³ Margaret Connolly & Raluca Radulescu, Introduction. Teoksessa Connolly & Radulescu (toim.) *Insular Books. Vernacular Manuscript Miscellanies in Late Medieval Britain*. Oxford University Press & British Academy 2015, 1–29, s. 10. Suomessa käytetyistä vanhemmista kokoomakäsikirjoituksista ks. esim. Naantalin luostarin kirjan suomennos, Mikko Kauko & Marko Lamberg (toim.) *Naantalin luostarin kirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2017; Terhi Kiiskinen (toim.) *Fem källor från den svenska reformationstiden i Finland – Viisi Ruotsin reformaatioajan lähdeitä Suomessa*. Suomen historian lähteitä 9. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010.

sisältävät enemmän kuin yhden tekstin (*multiple-text manuscripts*).¹⁴ Myöhäiskeskiaikaisenglanninkielistä aineistoa tutkineet Julia Boffey ja A. S. G. Edwards jakavat myös kokoomakäsikirjoitusten ryhmän kahteen kategoriaan: tarkoitushakuisesti muodostettuihin ja vähitellen kertyneisiin tekstikokoelmiin.¹⁵

Suurin osa kokoomakäsikirjoitusten tutkimuksesta on kohdistunut kaunokirjallisuutta ja uskonnollisia tekstejä sisältäviin niteisiin, mutta myös tieteellisiä ja käytännöllisiä tekstejä sisältävää aineistoa on tarkasteltu tästä näkökulmasta. Etenkin sellaiset käsikirjoitukset, joiden varhainen omistushistoria on tiedossa, ovat kiinnostaneet tutkijoita. Kokoomakäsikirjoituksia kuvataan englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa toisinaan termillä *commonplace book* tai *household book*, etenkin silloin kun ne sisältävät omistajansa henkilökohtaisia muistiinpanoja.¹⁶ Toisinaan kokoomakäsikirjoituksella saattaa olla selkeä tarkoitus tai teema: se saattaa sisältää esimerkiksi pelkästään hartaustekstejä tai runoutta. Toisinaan taas käsikirjoitus on muotoutunut omistajansa tai omistajiensa näköiseksi ja sisältää valikoiman eri tekstilajeja ja eri tarkoituksiin tarvittavia tekstejä. Myös painettuja tekstejä saatettiin kerätä yhteen niteeseen tai sitoa yhteen käsikirjoitusvihkojen kanssa.¹⁷ Uuden ajan alussa käsin kopioitujen ja painettujen kirjojen välillä ei vielä tehty niin selvää eroa kuin nykyään. Tekstikokoelmat ovat saattaneet kulkea perheessä sukupolvelta toiselle, mutta niitä on myös myyty huutokaupoissa tai lahjoitettu kirjastoihin. Koska jokainen kokoomakäsikirjoitus on ainutlaatuinen, vaatii tällaisen esineen kuvaaminen tutkijalta huolellista perehtymistä käsikirjoituksen kodikologiseen rakenteeseen, tekstisisältöön sekä mahdollisiin omistajamerkintöihin. Näiden avulla voidaan pyrkiä selvittämään käsikirjoituksen syntyhistoriaa ja provenienssia.

Israel Escholinin kokoomakäsikirjoitus

Esimerkkinä Suomen alueella laadituista kokoomakäsikirjoituksista tarkastelemme tässä artikkelissa Turun kaupunginkirjaston vanhaan kokoelmaan kuuluvaa 1700-luvun

¹⁴ Michael Friedrich & Cosima Schwarke, Introduction: Manuscripts as evolving entities. Teoksessa Michael Friedrich & Cosima Schwarke (toim.) *One-Volume Libraries: Composite and Multiple-Text Manuscripts*. Studies in Manuscript Cultures 9. De Gruyter 2016, 1–26.

¹⁵ Englanniksi kategorioista käytetyt termit ovat *purposive* ja *accretive*. Julia Boffey & A. S. G. Edwards, Towards a taxonomy of Middle English manuscript assemblages. Teoksessa Connolly & Radulescu (toim.) 2015, 263–279.

¹⁶ Laine, 130; ks. myös Earle Havens, *Commonplace Books: A History of Manuscripts and Printed Books from Antiquity to the Twentieth Century*. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library 2001; Thomas Kohlen, Commonplace-book communication: Role shifts and text functions in Robert Reynes' notes contained in MS Tanner 407. Teoksessa Päivi Pahta & Andreas Jucker (toim.) *Communicating Early English Manuscripts*. Cambridge University Press 2011, 13–24; David R. Parker, *The Commonplace Book in Tudor London: An Examination of BL MSS Egerton 1995, Harley 2252, Lansdowne 762 and Oxford Balliol College MS 354*. University Press of America 1998; Mari-Liisa Varila, *In Search of Textual Boundaries: A Case Study on the Transmission of Scientific Writing in 16th-Century England*. Anglicana Turkuensia 31. Väitöskirja, englannin kieli. Turun yliopisto 2016, 59–75.

¹⁷ Ezell 2015, 93–101; Tuija Laine, Forms and methods of the book trade in Finland in the seventeenth and eighteenth centuries. *Library History* 24:4 (2008), 291–298, 295–296; Jeffrey Todd Knight, *Bound to Read: Compilations, Collections, and the Making of Renaissance Literature*. University of Pennsylvania Press 2013; Julia Boffey, London, British Library, Additional MS 18752: a Tudor hybrid book? Teoksessa A. S. G. Edwards (toim.) *Tudor Manuscripts 1485–1603*. British Library 2009, 41–64.

alkupuolella laadittua käsikirjoitusta.¹⁸ Tämä yli 200 foliota käsittävä käsikirjoitus sisältää etupäässä ruotsin- ja latinankielisiä tekstejä, mutta mukana on myös saksankielinen piispa Henrikiä koskeva kertomus sekä kreikkaa, hepreaa, muinaisislantia ja suomea sisältäviä lainauksia ja kieliesimerkkejä. Jotkut teksteistä eivät mahdollisesti ole säilyneet muissa lähteissä ainakaan tässä muodossa (esim. Gabriel Peldanin *De Osterbotnia Antiqua*). Käsikirjoituksesta nousee esiin useita teemoja, joista keskeisin liittyy Suomen ja Pohjolan kirkko- ja lähetyst historiaan keskiajalta alkaen (mm. Turun piispoja ja hiippakuntaa sekä kristinuskon leviämistä Perä-Pohjolaan ja Lappiin käsitteleviä tekstejä). Mukana on myös kertomuksia ja asiakirjakopioita isonvihan ajalta sekä 1700-luvun alun akateemisiin opintoihin liittyvää aineistoa. Tekstejä on kopioitu sekä käsin kirjoitetuista että painetuista lähteistä ja hankittu mm. Turun tuomiokapitulien ja Ilmajoen kirkon arkistoista. Kirjallisesti välitettyjen tekstien lisäksi käsikirjoitus sisältää myös kirjoittajien itse kokemaa tai suullisten tiedonantojen kautta hankittua aineistoa. Moniin teksteihin sisältyy tieto niiden alkuperästä, ja joihinkin on liitetty kopion oikeaksi todistava vidimaatio. Avaimen käsikirjoituksen historialliseen kontekstiin ja tekstien verkostoihin tarjoaa sen omistanut ja osin kirjoittanut Israel Escholin, joka opiskeli Turussa professori Algot Scarinin johdolla ja toimi myöhemmin Siuntion kirkkoherrana.

Aloitamme käsikirjoituksen kodikologisesta kuvauksesta, minkä jälkeen perehdymme tarkemmin käsikirjoituksen teksteihin, kopioitsijoihin sekä proveniensiin. Käsikirjoitus on oktaavomuotoinen sidottu, kanneton nide (147 mm x 92 mm). Kansien puuttuminen auttaa käsikirjoituksen vihkorakenteen selvittämisessä. Käsikirjoituksessa on yhteensä 28 vihkoa, joista ensimmäinen on todennäköisesti lisätty kirjaa sidottaessa, sillä sen vesileima poikkeaa muista käsikirjoituksen vihkojen sisältämistä vesileimoista. Ensimmäisen lehden rectopuolen omistajamerkintöjen lisäksi vihko ei sisällä muuta tekstiä. Tästä syystä käytämme ensimmäisen vihon tunnisteena asteriskia (*). Käsikirjoituksen muut vihot sisältävät eri käsialoilla kopioituja tekstejä. Ne ovat suurimmaksi osaksi oktaavoformaatile tyypillisiä kahdeksanlehtisiä vihkoja, jotka on muodostettu taittamalla yksi paperiarkki kolmeen kertaan. Poikkeuksen muodostavat vihko 10, jossa on kaksi arkkia eli 16 lehteä, sekä käsikirjoituksen viimeinen vihko 27, jossa on todennäköisesti ollut neljä lehteä (viimeinen lehti puuttuu). Käsikirjoituksen vihkorakenne on tulkintamme mukaan seuraava: *⁸ 1–9⁸ 10¹⁶ 11–26⁸ 27⁴(-4).

Vaikka vihkorakenne noudattaakin enimmäkseen oktaavoille tyypillistä kahdeksanlehtisten vihkojen kaavaa, käsikirjoituksen luonnehtimiselle asettaa haasteita sen sisältämien käsialojen ja tekstien määrä. Käsikirjoitus sisältääkin todennäköisesti useampia eri osakokonaisuuksia, jotka on myöhemmin sidottu yhdeksi niteeksi. Tarkastelemalla eri vihoissa käytettyjen paperien vesileimoja ja vertaamalla niitä käsialojen ja tekstien muodostamaan todistusaineistoon voidaan saada tarkempi kuva siitä, millaisista osakokonaisuuksista käsikirjoitus koostuu.¹⁹

¹⁸ Laatomassamme Turun kaupunginkirjaston vanhan kokoelman käsikirjoitusten listassa Escholinin käsikirjoitus on nro 39, ks. Peikola & Varila 2015, 154. Käsikirjoitus on digitoitu Turun kaupunginkirjaston toimesta, ks. Antikvaarinen Turku-muistiinpano, *DIGI – Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa* <http://digi.kirjastot.fi/items/show/121789>.

¹⁹ Suomalaisessa käsikirjoitustutkimuksessa tätä menetelmää on ansiokkaasti soveltanut Harry Lönnroth, *Ekenäs stads dombok 1678–1695 I. Rättsfilologisk studie av en 1600-talshandskrift*. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 171. Finska Vetenskaps-Societen 2007.

Käsikirjoituksessa esiintyy ainakin viisi erilaista vesileimaa (ks. Liite 1, taulukon sarake VL). Näiden tarkka identifiointi ja osin jopa kuva-aiheen tyyppin tunnistaminen on hankalaa, sillä oktaavoformaattissa vesileima kohdistuu tyyppillisesti sivun kulmaan. Osa leimasta on leikattu pois kirjan sitomisen yhteydessä lehtien reunoja siistittäessä, ja osa jää piiloon kirjan sidokseen. Vesileimojen erilaiset kuva-aiheet antavat kuitenkin mahdollisuuden käsikirjoituksen sisäisen rakenteen tutkimiseen.²⁰ Ensimmäisen, todennäköisesti sidottaessa lisätyn tyhjän vihon (*) vesileima ei esiinny muualla käsikirjoituksessa. Valtaosassa vihoista esiintyy vesileima 2. Kaksi muuta vesileimaa esiintyy myös useammassa vihossa (VL 3 vihoissa 7–10 ja VL 4 kolmessa eri vihossa). Lisäksi vesileima 5 esiintyy ainoastaan yhdessä vihossa. Käsikirjoituksen viimeisen vihon paperin vesileimaa ei voida tunnistaa, sillä vihko koostuu todennäköisesti arkin siitä puolesta, jolla vesileimaa ei ole. Ketjulankojen paperiin jättämien vesiviivojen välisen etäisyyden perusteella näyttää kuitenkin mahdolliselta, että vihon paperi on samanlaista kuin sitä edeltävän vihon paperi (VL 2).

Käsikirjoituksessa esiintyy tulkintamme mukaan kuuden henkilön siihen kirjoittamaa aineistoa (eri kirjoittajille kuuluvien käsialojen piirteistä ja niiden välisistä eroista ks. Liite 2). Näistä henkilöistä neljä osallistui käsikirjoituksen varsinaisen tekstiaineiston kopiointiin (Kirjoittajat 1–4) ja kaksi teki siihen lisäyksiä (Kirjoittajat 5 ja 6). Olemme numeroineet nämä henkilöt siinä järjestyksessä (1–6), missä heidän käsialansa esiintyvät käsikirjoituksessa sen nykyisessä muodossa. Tarkemmat tiedot vesileimojen, käsialojen ja tekstien esiintymisestä käsikirjoituksessa olemme koonneet Liitteeseen 1.

Vertaamalla vesileimoja ja vihkorakennetta eri käsialojen esiintymiseen käsikirjoituksessa voidaan havaita, että käsikirjoitus sisältää useampia osakokonaisuuksia. Kokoomakäsikirjoituksen osista on englanninkielisessä tutkimuksessa käytetty esimerkiksi termejä *codicological unit* ja *booklet*. Vaikka termit on määritelty hieman eri tavoin, kumpikin viittaa itsenäiseen tuotantokonaisuuteen, joka sisältää yhden tai useampia tekstejä.²¹ Näillä osilla ei ole vakiintunutta kokoa tai pituutta, ja ne voivat koostua yhdestä tai useammasta vihosta. Osakokonaisuuksien lopussa on usein tyhjiä lehtiä, joita myöhemmät kopioitsijat ovat saattaneet täydentää uusilla, lyhyillä teksteillä. Osakokonaisuuden tunnusmerkkinä saattaa myös olla

²⁰ Vesileimojen kuva-aiheet ovat vesileimakatalogeihin ja -tietokantoihin perustuen seuraavat: 1: Pro Patria, ympyränmuotoinen; 2: Amsterdamin vaakuna; 3: Tunnistamaton kuva-aihe, jossa samansuuntaisia pitkittäisiä viivoja, mahdollisesti käsi tai siipi; 4: Pro Patria, Garden of Holland -tyyppiä; 5: Narri (foolscap). Ks. varsinkin International Association of Paper Historians -yhdistyksen sivuston linkki 'Online Watermark Databases/Catalogues' <http://www.paperhistory.org/Links/> (20.10.2017). Vesileimoista Itämeren piirissä käytetyssä paperissa myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa, Nils J. Lindberg, *Paper Comes to the North. Sources and Trade Routes of Paper in the Baltic Sea Region 1350–1700. A Study Based on Watermark Research*. International Association of Paper Historians, Monograph Series 2. IPH, 1994. Kuten Lindberg, 42–43, toteaa, monet vesileimojen kuva-aiheista (kuten em. narri ja Amsterdamin vaakuna) olivat laajalti käytössä Euroopassa, minkä vuoksi paperin yhdistäminen tiettyyn paperimyllyyn on usein mahdotonta.

²¹ Termistä *codicological unit*, J. Peter Gumbert, *Codicological units: towards a terminology for the stratigraphy of the non-homogeneous codex. Segno e testo* 2 (2004), 17–39. Termin *booklet* otti kodikologiassa käyttöön Pamela R. Robinson artikkelissaan *The 'booklet': a self-contained unit in composite manuscripts. Codicologica* 3 (1980), 46–69; ks. myös Ralph Hanna, *Booklets in medieval manuscripts: further considerations. Studies in Bibliography* 39 (1986), 100–111.

itsenäinen sivu- tai lehtinumerointi.²² Suomenkielisessä tutkimuksessa ei näille kodikologisille osakokonaisuuksille ole vakiintunutta terminologiaa. Escholinin käsikirjoituksen osakokonaisuuksista käytämmekin jatkossa Gumbertilta omaksutun termin *codicological unit* käännöstä ’kodikologinen yksikkö’ (tai lyhyemmin pelkkä ’yksikkö’).²³

Escholinin käsikirjoituksessa on tulkintamme mukaan mahdollisesti kaksitoista kodikologista yksikköä, joista käytämme roomalaista numerointia I–XII. Esittelemme yksiköt ja niiden kodikologisen rakenteen tarkemmin Liitteessä 1. Käsittelemme tässä artikkelissa jäljempänä tarkemmin tapauksia, joissa samassa vihossa tai kodikologisessa yksikössä on useamman henkilön käsialalla kopioituja tekstejä. Viitatessamme käsikirjoituksen yksittäisiin vihkoihin (V) ja teksteihin (T) noudatamme Liitteessä 1 esitettyä arabialaista numerointia (V* V1–27, T1–34).

Israel Escholin kirjoittajana

Suomen kirjahistoria tuntee Siuntion kirkkoherra maisteri Israel Escholinin (n. 1700–1742) isonvihan koettelemuksia kuvaavan suomenkielisen arkkiveisun kirjoittajana.²⁴ Vaikka kirjoittajan nimi on itse painatteessa ilmaistu jokseenkin epämääräisesti (”yhdeld murheliseld Israelild Edomin Lasten seas”), Escholinin tekijyys käy selville Porthanin Åbo Tidning -lehdessä 1.2.1800 julkaisemasta piispa Henrikin pyhänjäänöksistä käsittelevästä artikkelista. Porthan lainaa artikkelissaan tuolloin Turun Akatemian kirjastolle kuulunutta Escholinin kirjoittamaa ja ilmeisesti sittemmin hävinnyttä kirjettä, jossa tämä silminnäkijänä kertoo venäläisten miehittäjien syksyllä 1720 Turun tuomiokirkossa suorittamasta pyhimyksen luiden takavarikoinnista.²⁵ Kirjeessään Escholin mainitsee nimeltä samoihin aikoihin yhdessä ”vankitoveriensa” kanssa kirjoittamansa veisun (”min Finska visa, eller *Valitus-virsi Suomen surkeudest Venäjän vallan alla* etc.”) ja valittelee sen painetun version huonoa laatua. Kirjeestä käy

²² Kodikologisten osakokonaisuuksien tunnusmerkeistä ja niihin liittyvästä terminologiasta, ks. Robinson 1980; Hanna 1986; Gumbert 2004; Margaret Connolly, Compiling the book. Teoksessa Alexandra Gillespie & Daniel Wakelin (toim.) *The Production of Books in England 1350–1500*. Cambridge University Press [2011] 2013, 129–149.

²³ Gumbert 2004, 23, määrittelee käsitteen seuraavasti: ”a discrete number of quires, worked in a single operation and containing a complete text or set of texts (unless the work has for some reason been broken off in an unfinished state)”. Määritelmässä käytetty luonnehdinta *single operation* heijastaa Gumbertin (ibid.) mukaan päätöstä laatia tietyn tekstin tai tietyt tekstit sisältävä käsin kirjoitettu kokonaisuus, mutta kokonaisuuden laatimiseen on saattanut osallistua useampi kuin yksi henkilö (esimerkiksi useita kopioitsijoita).

²⁴ [Israel Escholin,] *Walitus Wirsi, Suomen surkeudest, wänein wallan alla, kirjotettu yhdeld murheliseld Israelild Edomin Lasten seas 1720. Weisatan cuin: Wid ett Berg uti en Daal*. Tekstistä tunnetaan useita 1700-luvun kuluessa otettuja painoksia 1730-luvulta alkaen; ks. Fredrik Wilhelm Pipping, *Förteckning öfver i tryck utgifna skrifter på Finska*. Finska Litteratur-Sällskapets tryckeri 1856–1857, näköispainos WSOY 1967, 146, nro 575; Irja Rämä, *Lisäyksiä Fredrik Wilhelm Pippingin bibliografiaan Luettelo suomeksi pränättyistä kirjoista*. Helsingin yliopiston kirjasto 1984, 38. Isoonvihaan liittyvistä valitusvirksistä Kari Tarkiainen, *Se Wanha Wainooja. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen*. Historiallisia Tutkimuksia 132. Suomen Historiallinen Seura 1986, 293–310; ks. myös Kustaa H. J. Vilkkunen, *Paholaisen sota*. Teos 2006, 68–70. Escholinin elämäkertatiedoista, ks. Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Verkkojulkaisu 2005*, Escholin, Israel (nro 5287), <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi> (24.6.2017).

²⁵ Henrik Gabriel Porthan, Om Sanct Henriks ben, fordom ansedda för Finlands största Helgedom. Åbo Tidning, nro 6–7, 1.2.1800, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/search> (5.7.2017).

myös ilmi, että Escholin oli tehnyt muistiinpanoja mainitsemistaan tapahtumista v. 1720 almanakkaan, joka sekään ei tiettävästi ole enää jäljellä.

Escholinin kirjoista on sen sijaan säilynyt Kansalliskirjaston kokoelmiin kuuluva oktaavokokoinen käsikirjoitusnide (MS C^o.V.30), joka hankintaluettelon mukaan on peräisin arkkipiispa Jakob Tengströmin kuolinpesän huutokaupasta vuonna 1833.²⁶ Käsikirjoituksessa on kahden siihen kopioidun tekstin yhteydessä Escholinin omakätinen allekirjoituksella varustettu ns. kolofoni. Käsikirjoituksen avaavan Nils Grubbin *Collegium Theologicum* -tekstin jälkeen on Escholin kirjoittanut seuraavasti: ”I Nouembri Månad 1740, är Thetta härliga Arbetet På Siundå Prästgård afskrifwit af Isr: Escholin”.²⁷ Turun Akatemian professori Johannes Browalliuksen vuoden 1739 kasvitieteen luentojen alussa on vastaavasti merkintä ”afskrefne af undertekndt, som skedde i Siundå Prästegård, i Febr. och Martii Månader, År 1741. Israel Escholin”.²⁸ Grubbin ja Browalliuksen tekstit on kirjoitettu tällä samalla käsialalla, mikä tukee kolofonien antamaa todistusta Escholinista niiden kopioijana.²⁹ Sama käsiala ja Escholinin allekirjoitus esiintyy myös muutamassa Siuntion pitäjänkokouksen pöytäkirjassa vuosilta 1735–41.³⁰

Tässä artikkelissa tarkastelemamme Turun kaupunginkirjaston vanhan kokoelman käsikirjoitus ei sisällä Israel Escholinin kirjoittamaa kolofonia tai hänen nimikirjoitustaan. Käsikirjoituksen kopiointi- ja omistushistoria voidaan kuitenkin kiistatta liittää häneen edellä esitellyn, Escholinilta aiemmin tunnetun käsikirjoitusaineiston valossa käsialavertailun perusteella (ks. Liite 2, Kirjoittaja 2). Paleografisten kriteerien ohella ratkaisevaa on, että yksi käsikirjoituksen sisältämistä tällä käsialalla kirjoitetuista teksteistä liittyy suoraan Escholinin henkilöhistoriaan (T5,

²⁶ *Förteckning öfver Framlidne ErkeBiskopen m. m. Doct. Jac. Tengströms efterlemnade Samling af Böcker, Chartor m. m., som på Auction kommer att försäljas i Åbo den [sic] Junii 1833.* Christ. Ludv. Hjelt 1833, s. 68, nro 2146. Kansalliskirjastossa samassa kotelossa säilytettävässä toisessa samanikäisessä oktaavokäsikirjoituksessa (C^o.V.31) ei ole Escholinin kolofonia, eikä sen käsiala samankaltaisuuksista huolimatta vastaa hänen käsialaansa. Käsikirjoitus sisältää otsikossa Lundin piispa Andreas Rydeliukselle attribuoitun ja 1736 julkaistuksi (”uthgifwit”) mainitun, seuraaville valtiopäiville tarkoitettua tekstin ”Andeligit Memmorial Angående Någre Satans fahrliga streck [...]”; Herman Lundström, Biskop Rydelius’ omtvistade memorial till 1738 års riksdag. *Kyrkohistorisk Årsskrift* 1 (1900), 225–252, mainitsee tekstistä seitsemän käsikirjoituskopioita, muttei tunne Kansalliskirjaston kappaletta.

²⁷ Kansalliskirjasto MS C^o.V.30, s. 153. Grubbin teksti on säilynyt käsikirjoituksena ainakin myös Upsalan yliopiston kirjastossa Carl Gustaf Nordinin käsikirjoituskokoelmassa (MS Nordin 1602, nro 6, ks. *Catalogus Collectionis Nordinae*, vol. VI, <http://www.ub.uu.se/hitta-i-vara-samlingar/verk-och-samlingar-i-urval/nordinska-samlingen/>).

²⁸ Kansalliskirjasto MS C^o.V.30, s. 177. Samojen luentojen muistiinpanoista ks. myös Kansalliskirjasto MS E^o. III.19.

²⁹ Grubbin ja Browalliuksen tekstien ohella käsikirjoitus sisältää Escholinin kopioiman Eric Tollstadiuksen Tukholmassa helmikuussa 1736 laatiman tekstin ”Ödmiukt Memorial” (s. 193–244) ja sen jälkeen edelleen samalla käsialalla nähtävästi kesken jääneen Tollstadiusta koskevan pöytäkirjanotteen, joka on otsikoitu ”Extract af Protocollet hållit i Stockholms stads Consistorio, dⁿ 21 August 1734” (s. 245).

³⁰ Escholinin kädellä on kirjoitettu pöytäkirjat pitäjänkokouksista 13.7.1735, 11.4.1736, 9.5.1736, 11.6.1736, 1.8.1736, 2.7.1738 ja 12.7.1741, joiden lopussa viimeksi mainittua pöytäkirjaa lukuun ottamatta on myös hänen allekirjoituksensa. Escholin allekirjoitti myös 13.4.1740 pidetyn kokouksen pöytäkirjan, mutta varsinaisen tekstin kirjoitti joku toinen henkilö. Ks. Siuntio, Pitäjänkokouksia, 1724–1781, kuvat 15–20 (kirjan numeroidut sivut 15–24) http://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/siuntio/pitajankokouksia_1724-1781_ap/15.htm (2.7.2017).

ff. 29v–30r). Teksti on kopio Turussa 20.8.1726 päivätyistä anomuskirjeestä, jossa Turun tuomiokapitulin konsistori pyytää kuningasta nimittämään Uskelan vanhan ja sairaalloisen kirkkoherra Gabriel Escholinin seuraajaksi tämän pojan, Akatemian edellisessä promotiossa ”igenom sina välanladge studier” maisteriksi vihityn Sauvon varapastori Israel Escholinin. Kirjeen jäljentäminen käsikirjoitukseen kertoo sen henkilökohtaisesta merkityksestä kopioijalle. Anomuskirjettä edeltää samassa vihossa (V4) toinen, niin ikään Turussa vuonna 1726 päivätty teksti (T4, ff. 26r-29r), joten käsikirjoituksen tämä osa on mahdollisesti laadittu noihin aikoihin.

Käsikirjoituksen viimeisessä vihossa (V27) on vastaavasti Escholinin kädellä kirjoitettu muinaisjäännöksistä kertova lyhyt muistio (”Mig är berättadt [...]”, T33, f. 218r), joka paikantaa kirjoitustapahtuman Uudellemaalle (”här i Nyland”) ja viittaa erääseen Tammisaaren kaupungin ulkopuolelta varapastori Jacob Sievoniuksen pellostaan vuonna 1734 tehtyyn löytöön. Sievoniuksen siirtyä Tammisaaresta Karjaan kirkkoherraksi vuonna 1737, mikä ajoittanee muistion vuosiin 1734–37.³¹ Escholinin vaikuttaa siis työskennelleen käsikirjoitukseen sidottujen vihkojen parissa ainakin noin 1720-luvun puolivaiheilta 1730-luvun puolivaiheille.

Escholinin kopioimat tekstit

Mitä kaikkea Escholinin käsikirjoitukseensa valikoi ja mistä lähteistä hän ammensi? Kaiken kaikkiaan käsikirjoitus sisältää parisenkymmentä Escholinin latinalaisella tai saksalaisella kirjoitustyyllillä kokonaan tai osittain kirjoittamaa tekstiä. Edellä mainittua anomuskirjettä (T5) ja Ruotsin 1720-luvun kirkkopoliittikkaa käsittelevää traktaattia (T7) lukuun ottamatta nämä kaikki liittyvät jollakin tavoin Ruotsin (ja varsinkin Suomen/Turun hiippakunnan) kirkkohistoriaan ja antikviteetteihin. Tekstit henkivät professori Algot Scarinin toimesta Turun Akatemiassa 1720-luvulta alkaen virinnyttä oman maan ja kotiseudun historian tutkimusta ja siihen olennaisesti kuulunutta asiakirja- ja muun lähdeaineiston keräämistä.³² Escholinin yhteydestä tähän piiriin kertoo hänen vuonna 1726 Scarinin johdolla laadittu, Paulus Juustenin Piispainkronikkaa käsittelevä graduaaliväitöskirjansa, jossa esiintyy varsin samanlaisia teemoja kuin tarkastelemassamme käsikirjoituksessa.³³ Escholinin käsikirjoituksen kopioimat tekstit edustavat useita eri tekstilajeja, ml. piirtokirjoitukset, kirjeet ja historialliset tutkimukset. Ensin mainittuihin kuuluu kolme Turun tuomiokirkosta jäljennettyä keskiaikaista hautakiveä (T23) sekä kolme Linköpingin tuomiokirkon

³¹ Sievoniuksen, Jacobus Jacobi (1688–1774). Teoksessa Kyösti Väänänen, *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721 -verkkójulkaisu*. Studia Biographica 9. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011, <http://www.finlit.fi/henkilohistoria/paimenmuisto> (19.6.2017).

³² Scarinin vaikutuksesta, Toivo Viljamaa, Muinaisuuden tutkimus on mainarin työtä – asiakirjat ja Mynämäen varhaishistoria. *Auraica. Scripta a Societate Porthan edita* 3 (2010), 53–63, s. 54–55 <https://journal.fi/aur/article/view/3670> (23.6.2017); Erkki Urpilainen, *Algot Scarin ja gööttiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*. Historiallisia Tutkimuksia 171. Suomen Historiallinen Seura 1993.

³³ *Positiones historico-politicae e Chronico episcoporum m.scr. Pauli Justen. excerptae, quas consentiente & approbante ampliss. facult. philosoph. Acad. Aboensis, praeside viro cl. Mag. Algotho A. Scarin Histor. & Polit. Profess. Ord. Pro obtinendis honoribus philosophicis in auditorio supremo & maximo ad diem IX Jun. MDCCXXVI. Publice examinandas sistit Israel Escholius V. Pastor in Sagu*. E. Flodström 1726. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2014-00004039> (23.6.2017). Urpilainen 1993, 89, arvelee tarkemmin perustelematta Scarinin johdolla laadittujen Suomen keskiaikaa käsittelevien väitöskirjojen olevan ”melko varmasti täysin Scarinin itsensä kirjoittamia”.

epitafia 1500- ja 1600-lukujen vaihteesta (T26), kaikki samassa vihossa (V15). Scarinin kirjeistä ilmenee samoin kiinnostus Turun tuomiokirkon muistomerkkeihin, ja niitä tarkastellaan myös Escholinin graduaaliväitöskirjassa.³⁴

Sama vihko sisältää myös Escholinin kädellä kirjoitettuja otteita Linköpingin tuomiorovastin (ja sittemmin piispan) Andreas Olavi Rhyzeliuksen (1677–1761) Ruotsin kirkkohistoriaa käsittelevistä teoksista *Monasteriologia Sviogothica* (T24, Naantalın luostaria käsittelevä kohta) ja *Sviogothia Munita* (T25, Kuusiston linnaa käsittelevä kohta). *Sviogothia Munita* otteessa Escholinin käsikirjoitusteksti poikkeaa monissa kohdin vuonna 1744 julkaistusta painetusta laitoksesta sanavalintojensa ja lauserakenteidensa puolesta, ja se sisältää myös Kuusiston nimen variantteja koskevia tietoja, joita painetussa tekstissä ei mainita.³⁵ Eroavaisuudet kertovat todennäköisesti siitä, että Escholinilla oli käytettävissään joko suoraan tai välillisesti Rhyzeliukselta hankittua, painettua versiota edeltävää käsikirjoitusaineistoa. Koska Escholin kuoli jo vuonna 1742, täytyy hänen kopioimansa *Sviogothia Munita* otteen jo tälläkin perusteella pohjautua johonkin teoksen painettua laitosta edeltäneeseen versioon. Painetun laitoksen esipuheessa Rhyzelius kertoo teoksen alkuvaiheiden sijoittuvan jo 1710-luvun alkuun, jolloin hän alkoi eri lähteistä tehdä Ruotsin vanhoja linnoja ja linnoituksia koskevia muistiinpanoja ”på små pappers-lappor”.³⁶ Venäläisten uhatessa Tukholmaa kesällä 1719 Rhyzelius päätti pelastaa muistiinpanonsa aakkostamalla ne ja kopioimalla aineiston kirjaksi (”sett til boks, then jag gaf namn af SVIO-GOTHIA MUNITA”).³⁷ Parin seuraavan vuosikymmenen kuluessa hän virkatehtäviensä salliessa vähitellen täydensi käsikirjoitusta omaan käyttöönsä, mutta päätös sen muokkaamisesta painokuntoon oli syntynyt vasta aivan äskettäin, jolloin Rhyzelius erään oppineen herran pyynnöstä oli kirjoittanut kokoelmansa puhtaaksi (”renskrifwit thenna min ringa Sambling”).³⁸ Escholinin kopioiman tekstin edellä kuvatut erot painetusta tekstistä viittaavat siihen, että hänen lähteenään oli Rhyzeliuksen käsikirjoituksen puhtaaksikirjoittamaton versio.³⁹

Escholinin kopioimassa Rhyzeliuksen *Monasteriologia Sviogothican* otteessa (T24) huomiota kiinnittää se, että vaikka teos julkaistiin painettuna ruotsiksi (v. 1740), on siitä peräisin olevaksi mainittu ote käsikirjoituksessa latinaa. Painetun kirjan esipuheessa Rhyzelius ei kerro, oliko teksti alun perin kirjoitettu latinaksi, mutta tässäkin tapauksessa hän toteaa teoksen saaneen alkuunsa muistiinpanoina jo useita vuosia ennen

³⁴ Esim. Scarinin kirje Erik Benzeliuksen nuoremmalle 6.8.1724, Eric Bahne (toim.), Åtta brev från Åboprofessorn Algot Scarin till Erik Benzelius d. y. *Till Universitets Minnet 1940*. Skrifter utgivna av Historiska Samfundet i Åbo 1. Förlaget Bro 1942, 38–51, s. 48–49; *Positiones historico-politicæ* 1726, 10–11.

³⁵ Andreas Ol. Rhyzelius, *Sviogothia Munita, Eller Historisk Förteckning, På Borgar, Fästningar, Slott, Kongs-Hus och Kongs-Gårdar* [...]. Lars Salvius, 1744, 115–116 (vrt. tässä artikkelissa tarkasteltu Escholinin käsikirjoitus, ff. 124v–125r).

³⁶ Rhyzelius 1744, Företal, s. 6.

³⁷ *ibid.*, 7.

³⁸ *ibid.*, 7.

³⁹ Vrt. Upsalan yliopiston kirjaston käsikirjoitus K 75 a., jota kuvataan käsikirjoitusluettelossa seuraavasti: ”Rhyzelius, A.: *Monasteriologia Svio Gothica; Sviogothia munita och Mnemonica historiae sviogothicæ epitome. Afskrifter tagne efter originalet, före arbetets tryckning*, af Knut Nilsson Lenæus, prost i Delsbo” (korostus MP/MLV). Ks. kirjaston digitoitu käsikirjoitusluettelo K (Svensk kyrkohistoria och kyrkorätt), <http://ub.uu.se/hitta-i-vara-samlingar/handskrifter/den-amnesindelade-handskriftsamlingen/> (3.7.2017).

sen lopullista kokoamista.⁴⁰ Rhyzeliuksen ruotsinkielisenä julkaistu pääteos *Episcoposopia Sviogothica* (1752) oli alun perin laadittu latinaksi, joten periaatteessa aiempi latinankielinen versio saattaisi olla mahdollinen myös *Monasteriologian* kohdalla.⁴¹ Escholinin latinankielinen ote ei sisällä painetussa laitoksessa esiintyvää Naantalin luostarin kuvausta kokonaisuudessaan, vaan ikään kuin poimintoja sieltä täältä.⁴² Mikäli lähdeteksti oli Rhyzeliukselta hankittu teoksen varhaisempi muoto, se on saattanut olla painettua tekstiä lyhyempi, joten Escholinin kopion ei välttämättä tarvitse olla lyhennelmä. Käsikirjoituksessa Escholinin on varustanut otteen otsikolla ”Ex Monasteriologiæ Sviogothicæ Cap VIII”.⁴³ Painetussa teoksessa Naantalin luostarista kerrotaan sen sijaan 8. kirjan toisessa luvussa, mikä niin ikään saattaa kertoa lähteenä olleesta toisesta versiosta – ellei sitten Escholinin tai hänen kopioimansa lähde sekoittanut toisiinsa 8. ”kirjaa” ja ”lukua”.

Escholinin Rhyzeliukselta kopioimien otteiden kanssa käsikirjoituksen samassa vihossa olevat Linköpingin tuomiokirkon epitafit (T26) kertovat mahdollisesti siitä, että Escholinin olisi itse vierailut Linköpingissä, jolloin olisi saattanut tarjoutua tilaisuus myös tuomiorovasti Rhyzeliuksen laajaan käsikirjoitusaineistoon tutustumiseen. Tätä mahdollisuutta tukee Escholinin käsikirjoitukseen (V11–12) jäljentämä Paulus Juustenin Piispainkronikan latinankielinen kommentaari (T13), joka on samalla kädellä mutta eri musteella attribuoitu Rhyzeliukselle (”Hypomnemata archipraepositi Linkopiensis And Ol. Rhyzelii”, f. 95v).⁴⁴ Tätä tekstiä ei tiettävästi ole koskaan painettu, joten sekin voi siis olla kopioitu suoraan Linköpingistä.⁴⁵ Mahdollista on myös ajatella Rhyzeliuksen lähettäneen otteita omista teksteistään ja paikallisen tuomiokirkon epitafeista Escholinnille tai jollekin muulle Scarinin piiriin kuuluvalla näistä aiheista innostuneelle oppineelle.⁴⁶ Kuten edellä todettiin, Escholinin graduaaliväitöskirja

⁴⁰ ”[...] när jag tog mig före att sammanskrifwa thenna samling af the små *adnotationer* eller förteckningar, som jag flere år tillbaka vthan ordning på papperet kastat hade”, Andreas Ol. Rhyzelius, *Monasteriologia Sviogothica, Eller Kloster-Beskrifning* [...]. Petter Pilecan 1740, sig. †4r–v.

⁴¹ Ks. Andreas Ol. Rhyzelius, *Episcoposopia Sviogothica, Eller En SweaGöthisk Sticht- och Biskops-Chrönika* [...]. Gabriel Björckegren 1752, I, 12. Josef Helander, *Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne*. Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska föreningen 3.2. Wretmans boktryckeri 1904, lix, toteaa *Episcoposopian* latinankielisen version luonnoksen käsikirjoituksen säilyneen Skaran hiippakuntakirjaston kokoelmassa Rhyzeliuksen autografina. Helander, *ibid.*, lx, mainitsee myös Tukholman Kuninkaallisessa kirjastossa säilytettävän *Monasteriologia Sviogothican* käsikirjoituksen. Upsalan yliopiston kirjaston käsikirjoitus K 75 b. on luettelon kuvauksen perusteella ilmeisesti *Monasteriologian* painetun laitoksen välilehdillä varustettu kappale, joka sisältää Rhyzeliuksen omakätisiä lisäyksiä tekstiin; ks. käsikirjoitusluettelo K <http://ub.uu.se/hitta-i-vara-samlingar/handskrifter/den-amnesindelade-handskriftsamlingen/> (3.7.2017).

⁴² Rhyzelius 1740, 292–298 (vrt. tässä artikkelissa tarkasteltu Escholinin käsikirjoitus, ff. 124r–v).

⁴³ f. 124r.

⁴⁴ Kiitämme FM Aleksii Mäkilähdettä avusta tämän osin kreikaksi kirjoitetun merkinnän tulkitsemisessa ja hänen arvokkaista kommentistaan Gabriel Peldanin (ks. jäljempänä T28) kirjeissään käyttämästä latinasta.

⁴⁵ Helander 1904, lix, ei mainitse tätä teosta toimittamansa Rhyzeliuksen omaelämäkerran alkuun liittämässään tämän painettuina tai käsikirjoituksina säilyneiden teosten luettelossa. Aiheensa puolesta se saattaa liittyä *Episcoposopia Sviogothican* edellä mainittuihin latinankielisiin tausta-aineistoihin.

⁴⁶ Viljamaa 2010, 54–55, luonnehtii Scarinin piirin tekstien hankkimisen tapoja seuraavasti: ”Paikallishistoriaan tulevan lähdeaineiston keruu sujui pääasiassa niin, että ohjaava professori hankki asiakirjakopioita ja muita lähdetietoja keskusarkistoista (tavallisimmin Tukholman antikviteettiarkistosta), papit ja valtion virkamiehet lähettivät aineistoa omilta alueiltaan ja opiskelija yhdessä ohjaajan ja paikallisen papiston kanssa suoritti tarkempaa inventointityötä kotipaikkakunnallaan”.

käsittelee Juustenin Piispainkronikkaa, ja hänen käsikirjoitukseen kopioimansa Rhyzeliuksen kommentaari saattaa liittyä tähän yhteyteen. Algot Scarin kertoo kirjeessään alkuvuodesta 1726, että ”eräs kunniallinen nuori pappismies on vähän aikaa sitten antanut ymmärtää olevansa aikeissa saattaa painoon Juustenin kronikan”.⁴⁷ Vuoden 1724 elokuussa kirjoitetusta toisesta kirjeestä käy ilmi, että kyseinen pappi oli Turun seudulta (”en ung Prästman i orten”).⁴⁸ Tämä Scarinin mainitsema, kirjeissä anonyymiksi jäävä nuori pappismies saattaa olla vuonna 1722 papiksi vihitty ja kirjeiden lähettämisaikaan Sauvossa kappalaisen apulaisena toiminut Israel Escholin.

Tässä yhteydessä on syytä huomioida myös käsikirjoituksen pisimmän tekstin mahdolliset yhteydet Linköpingiin. Teksti ei tosin ole Escholinin, vaan hänen kanssaan yhteistyötä tehneen toisen henkilön (Kirjoittaja 1) kopioima, mutta käsittelemme sitä tässä mahdollisen Rhyzelius-yhteytensä vuoksi. Kyseessä on silloisen Inarin kappalaisen, myöhemmin Kemin Lapin ja Alatornion kirkkoherran, Gabriel Tuderuksen (k. 1705) laatima kertomus Kemin Lapin saamelaisten uskonnollisista menoista ja heidän käännyttämisestään (T29, V19–24). Tuderuksen kertomus painettiin ensimmäisen kerran vasta seitsemisenkymmentä vuotta kirjoittajansa kuoleman jälkeen vuonna 1773.⁴⁹ Käsikirjoitustekstin eroavuudet painetusta tekstistä osoittavat, ettei sitä ole kopioitu painetusta kirjasta, mikä olisi ristiriidassa myös käsikirjoituksen kirjoittamisajankohdan kanssa. Tekstistä onkin säilynyt monia ennen painamista laadittuja käsikirjoituskopioita erilaisina toisintoina, joihin kuuluu mahdollisesti Tuderuksen osin omakätinen versio Upsalan yliopiston kirjaston Nordinin kokoelmassa.⁵⁰ Painetun laitoksen esipuheessa sen toimittanut Samuel Loenbom (”S. L.”) antaa yksityiskohtaisia tietoja tekstin transmissiosta. Kirkkoherra Tuderus oli lähettänyt kirjoittamansa kertomuksen Härnösandiin maisteri Petrus Steuchiukselle (k. 1683), jolta se periytyi tämän pojalle, tohtorille ja vastikään Upsalan arkkipiispaksi nimitetylle Matthias Steuchiukselle (k. 1730).⁵¹ Arkkipiispalta Tuderuksen käsikirjoitus päättyi Linköpingiin piispa Anders Rhyzeliuksen (k. 1761) kirjastoon, josta se sitten mahdollisesti piispan kuoleman jälkeen toimitettiin Tukholmaan kuninkaallisen hovikonsistorin painettavaksi.⁵² Escholinin käsikirjoituksessa tavattavan aiemmin tuntemattoman kopion suhde Tuderuksen kertomuksen muihin versioihin jää myöhemmän tekstifilologisen tutkimuksen selvitettäväksi, mukaan lukien sen mahdollinen polveutuminen Steuchiuksen ja Rhyzeliuksen hallussa olleesta versiosta.

Mahdollisesti Ruotsin puolelta hankittuun lähteeseen perustunee myös Escholinin kopioima Upplannin Husbyn pitäjänapulainen Ericus Elfstadiuksen 30.1.1730 päiväämä minämuotoinen kertomus Rösan laivamiehen torpassa v. 1729 mellastaneesta räyhähengestä (V25, T30). Vaikka teksti julkaistiin painettuna ilmeisesti vasta 1760-

⁴⁷ Urpilainen 1993, 88–89 (Urpilaisen kääntämä lainaus Scarinin kirjeestä piispa Herman Wittelle 4.1.1726).

⁴⁸ Bahne 1942, 48 (Scarinin kirjeestä Erik Benzeliuksen nuoremmalle 6.8.1724).

⁴⁹ Teoksessa *Twå Berättelser om Lapparnes Omvändelse Ifrån Deras fordna Widskeppelser, och Afguderi*. Kongl. Finska Boktryckeriet, på Joh. Arv. Carlbohms bekostnad 1773.

⁵⁰ Uppsala universitetsbibliotek, Nordinska samlingen MS N. 46; tästä käsikirjoituksesta ja muista kopioista ks. K. B. Wiklund (toim.) *En kort underrättelse om the österbothniske lappar, som under Kiemi gebiet lyda. Stält af Gabriele Tuderu*. Bidrag till kannedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliv 17.6. Wretmans 1905, 3–5.

⁵¹ *Twå Berättelser* 1773, 4.

⁵² *ibid.*, 3–4.

luvun lopulla, siitä tunnetaan myös toinen varhainen kopio maisteri Olof Odheliuksen Skarassa säilyneessä 1730-luvun kokoomäkäsikirjoituksessa.⁵³ Escholinin ja Odheliuksen laatimat kopiot kertovat Elfstadiuksen tekstin leviämisestä käsikirjoituskontekstissa jo heti kirjoitusajankohtansa jälkeen.

Escholinin Suomen vanhempaa (kirkko)historiaa kohtaan tuntemasta mielenkiinnosta kertovat graduaaliväitöskirjan ohella myös hänen käsikirjoitukseen kopioimansa kaksi keskiajan asiakirjaa: paavi Gregorius IX:n suomalaisten pakanallisia uhrilehtoja ja palvontapaikkoja koskeva bulla (Perugia, 31.1.1229; T20) ja Tuomas-piispan Maskun tiluksiin ja Taipaleen saareen liittyvä lahjoituskirje (Nousiainen, 1234 [Escholinin käsikirjoituksessa 1233]; T21). Saman vihon (V13) alkuun on Kirjoittaja 1 kopioinut neljä 1500-luvun paimenkirjettä (T16–19), joten Escholinin vaikuttaa täydentäneen vihkoa temaattisesti samankaltaisella vanhemmalla aineistolla.⁵⁴ Hän ei mainitse, mistä lähteestä nämä kaksi asiakirjaa on kopioitu. Kumpikaan asiakirjoista ei ole säilynyt alkuperäisenä, vaan ne tunnetaan ns. Turun tuomiokirkon Mustakirjaan 1400-luvun loppupuolella jäljennettyinä kopioiden kopioina.⁵⁵ Escholinin kopiossa Tuomas-piispan kirjeestä kiinnittää huomiota asiakirjan päiväys vuodelle 1233, mikä poikkeaa Mustakirjan päiväyksestä 1234.⁵⁶ Mustakirja oli Escholinin käsikirjoituksen laatimisen aikoihin jo Tukholman Antikviteettiarkistossa, joten hänen lähteenään on saattanut sieltä hankitun kopion sijaan olla myös jokin muu asiakirjoista tehty ja sittemmin tuhoutunut paikallinen kopio esimerkiksi Turun tuomiokapitulin arkistossa. Kirjoittaja 1:n vihkoon 10 kopioiman Turun piispojen luettelon (T9) loppuun Escholinin on lisännyt

⁵³ Stifts- och landsbiblioteket i Skara, käsikirjoitus ”Texter angående 1720-talets kyrkliga och politiska kontroverser m.m., samlade av Olof Odhelius” (teksti nro 9), ks. käsikirjoituksen kuvaus Libris-tietokannassa <http://libris.kb.se/bib/11816604?vw=full>. Per Olof Bäckström, *Svenska folkböcker. Sagor, legender och äfventyr, efter äldre upplagor och andra källor utgifne [...]*, II (=sednare bandet). A. Bohlin 1848, 116, tuntee myös mahdollisesti George Stephensin kokoelmiin kuuluneen toisen käsikirjoituskopion. Tekstistä julkaistiin 1700-luvulla useita painettuja laitoksia, joista varhaisin Bäckströmin 1848, II, 116, tuntema on vuodelta 1771 (pain. Gävle, E. P. Sundqwist). Leonard Bygdén, *Svenskt anonym- och pseudonymlexicon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonyma och pseudonymer i den svenska litteraturen*. Akademiska boktryckeriet 1898–1915, I, 833, mainitsee myös P. Hesselbergin v. 1769 Tukholmassa painaman laitoksen.

⁵⁴ Kirjoittaja 1:n vihon alkuun kopioimat 1500-luvun kirjeet sisältävät kaksi Turun piispa Paulus Juustenin papistolleen lähettämää kiertokirjettä (T16, T18). Kirjeessään Erik Benzeliuksen nuoremmalle 24.3.1724 Algot Scarin mainitsee hankkineensa seudun papeilta Turun tuomiokapitulin myötävaikutuksella joitakin Juustenin kiertokirjeiden latinankielisiä ”originaaleja” (”Hafwandes jag igenom Consistorii Ecclesiastici härsammestades, föreskrift, fått af Prästerskapet i orten nogre cirkulair bref in originali, dem förbem:te Biskopen [=Juusten] på Latin vtgifvit”, ks. Bahne 1942, 50). Käsikirjoitukseen kopioidut kiertokirjeet saattaisivat olla Scarinin hankkimien kirjeiden kopioita. Juustenin kiertokirjeistä, ks. *Simo Heininen, Agricolan perintö. Paulus Juustenin elämä*. Edita 2012, 70–75.

⁵⁵ Ks. asiakirjat nro 6 ja 10 teoksessa *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok. The Black Book of Abo Cathedral. Facsimile Version of the 1890 Edition with a New Introduction and Translations of the Original Preface and the Register of Documents with Brief Introductions*. Kansallisarkisto, 1996.

⁵⁶ Mustakirjassa on asiakirjasta kaksi kopiota, joista kumpikaan ei perustu suoraan alkuperäiseen. Näistä toinen (f. 102r) sisältyi alun perin Turun piispa Magnuksen vuonna 1295 antamaan Tuomas-piispan lahjoituksen vahvistuskirjeeseen (*Registrum Ecclesiae Aboensis*, nro 17), joka puolestaan sisältyy Mustakirjaan kopioituun Växjön piispa Magnuksen vuoden 1351 vidimaatioon. Mustakirjan toinen kopio asiakirjasta (f. 103r–v) sisältyy toiseen Växjön Magnuksen vidimaatioon samalta vuodelta. Kummassakin kopiossa on päiväyksenä 1234. Ks. Stockholm, National Archives, MS A10. *Registrum Ecclesiae Aboensis*, www.codicesfennici.fi (24.6.2017).

merkinnän ”Detta är afcopierat af sielfwa Originalen som fins i Ver. Consist. Aboensi”, mikä kertoo, että ainakin käsikirjoituksen toisella pääkopiointsijalla (Kirjoittaja 1) oli käytettävissään tuomiokapitulin arkistosta hankittua aineistoa.⁵⁷ Tekstin alkuperän paljastaa myös sen lopussa oleva, niin ikään Kirjoittajan 1 kopioima tuomiokapitulin notaari Carolus (Karl) Melartopaeuksen vidimaatio.⁵⁸ Melartopaeus aloitti tässä tehtävässä 1724, ja hän siirtyi kirkkoherraksi Uskelaan 1733, mikä tarjoaa ajoituksen Kirjoittaja 1:n lähteenään käyttämälle eksemplaarille (so. mallitekstille tai -käsikirjoitukselle).

Escholinin kopioimista teksteistä on vielä erikseen mainittava laaja, kolme vihkoa (V16–18, ff. 129r–152r) käsittävä latinankielinen tutkielma, joka on käsikirjoituksessa otsikoitu ”De Osterbotnia Antiqua. Oratio” (T28).⁵⁹ Sen tekijää ei ole mainittu, mutta kyseessä on todennäköisesti Ilmajoen kirkkoherra Gabriel Peldanin hävinneeksi luultu ja julkaisematta jäänyt muinaista Pohjanmaata käsittelevä teksti, jonka hän mainitsee kirjeenvaihdossaan. Kirjeiden perusteella Peldan oli pitänyt Pohjanmaata ylistävän puheen Turussa v. 1707 ja työstänyt sitä sitten edelleen Upsalassa 1709 ja vielä Turussa 1720-luvun puolivaiheilla.⁶⁰ Escholinilla lienee ollut käytettävissään Peldanin omakätinen käsikirjoitus tai sen kopio, josta hän on jäljentänyt tekstin. Hän näyttää pyrkineen huolelliseen lopputulokseen, mistä kertoo mm. se, että osa tekstistä on kirjoitettu viivatuille riveille Escholinin tyypillistä latinalaista käsialaa muodollisemmalla tyyllillä. Peldan oli Escholinin äidinpuoleinen serkku, joten nämä kaksi pappismiestä epäilemättä tunsivat toisensa.⁶¹ Tarkastelemamme käsikirjoitus sisältää kiinnostavasti myös toisen Peldaniin liittyvän tekstin, joskin siinä hän esiintyy välittäjän eikä auktorin roolissa. Teksti on Kirjoittaja 1:n kopioima (ks. seuraavassa osiossa piispa Arvid Kurjen anekirjettä T19 koskeva kappale).

Kirjoittaja 1:n kopioimat tekstit

Tässä vaiheessa on syytä tarkastella lähemmin käsikirjoituksen toisen pääkopiointsijan (Kirjoittaja 1) jäljentämiä tekstejä, joista joihinkin on jo viitattu edellä. Erityisesti meitä kiinnostavat ne vihot (ja tekstit), joissa Kirjoittaja 1 ja Escholin esiintyvät yhdessä, mutta käsittelemme aluksi Kirjoittaja 1:n tekstejä ja profiilia yleisemmin. Käsikirjoitus alkaa tällä kädellä kopioidulla kirkollisen ajanlaskun perusteita käsittelevällä latinankielisellä tekstillä ”Synopsis Computi Ecclesiastici” (T1, V1–2), joka on heti

⁵⁷ f. 84v.

⁵⁸ ”Concordare vidi. Carolus Melartopoeus Reg: Con: ~: not:” (f. 84v).

⁵⁹ f. 129r.

⁶⁰ Ks. Peldanin kirjeet Johan Erwastille 7.9.1727, Eric Cajanukselle 28.10. (”Fer. Sim. et Judæ”) 1730 ja Petrus N. Mathesiukselle 16.1.1734, Gabriel Peldan’in kirjeitä ja kertomuksia Suomen entisyydestä. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 6 (1883), 149–175, s. 153, 159–160, 161); A. R. Cederberg, Gabriel Peldan: Pohjalainen pappismies, historiantutkija ja valtiollinen merkkihenkilö. *Kyrönmaa* 5 (1946), 56–81, s. 73; Annamari Sarajas, *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa*. WSOY 1956, 142–143; Pentti Virrankoski, Peldan, Gabriel. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. *Studia Biographica* 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997– URN:NBN:fi-fe20051410 (19.6.2017). Kirjeet sisältyvät Peldanin omakätiseen kopiokirjaan (Kansalliskirjasto MS Aa 6: 21).

⁶¹ Escholinin äiti Barbro ja Peldanin äiti Helena olivat Isonkyrön kirkkoherra Israel Alftanuksen tyttäriä; ks. Kotivuori 2005, Alftanus, Israel (nro 806), Peldanus, Henrik (nro 3012), Escholin, Gabriel (nro 3320), Peldan, Gabriel (nro 4893) ja Escholin, Israel (nro 5287) <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi> (24.6.2017)

otsikon alla samalla kädellä attribuoitu ”Mag Sidb.” -nimiselle henkilölle.⁶² Tämä henkilö on todennäköisesti Turun katedraalikoulun konrehtorina 1703–1710 ja rehtorina 1710–1716? toiminut maisteri Johannes Sidbäck (Sidbeckius, Zidbäck), sittemmin Tammelan kirkkoherra (k. 1731).⁶³ Sidbäckiltä ei tämännimistä tekstiä tunneta, mutta sisältönsä puolesta se olisi hyvin voinut toimia katedraalikoulun ylempien luokkien oppimateriaalina.⁶⁴ Tekstistä näkyy, että se on laadittu tai vähintään mukautettu paikallisia (so. Ruotsin valtakunnan) olosuhteita varten. Kirkkovuoden kiinteissä juhlissa mainitaan tammikuussa Henrik (f. 12r) ja *Aureus Numerus* -termille annetaan ruotsinkielinen vastine ”Gyllende tahlet” (f. 9v).

Mahdollinen koulunkäyntiin tai yliopistoelämään liittyvä konteksti luonnehtii myös kahta käsikirjoituksessa heti Sidbäckin teoksen jälkeen seuraavaa tekstiä, molemmat Kirjoittaja 1:n kopioimia. Näistä ensimmäinen ”Honores per Obliquum” (T2, V3) on kasvatukseen ja opinkäyntiin liittyviä topoksia viljelevä runo, josta tunnetaan myös toinen mahdollisesti suomalaista alkuperää oleva 1700-luvun kopio Svenska Litteratursällskapetin kokoelmista.⁶⁵ Sitä seuraa jo 1600-luvun alussa Saksassa painettuna julkaistu runomuotoinen akateeminen metafysiikan satiiri ”Genuina Philosophi Spurii imprimis Metaphysici imago penicillo Philosopho adumbrata” (T3, V3–4), joka ei kuitenkaan vaikuta ainakaan v. 1603 laitoksesta suoraan kopioidulta.⁶⁶

Koulu- tai yliopistokonteksti saattaa myös liittyä Kirjoittaja 1:n kopioimaan ”Breviarum Metaphysicum” -nimiseen tekstiin (T8, V7–10). Teksti ja sitä vihossa 10 seuraavat T11–12 muodostavat kodikologisen yksikön (IV), jonka vesileima (VL 3) ei esiinny muualla käsikirjoituksessa, ja sen vihot on myös viivattu muusta käsikirjoituksesta poikkeavalla tavalla. ”Breviarum Metaphysicum” on kahteenkymmeneen lukuun jakautuva johdatus metafysiikkaan, jota sen otsikossa kuvataan Upsalan teologian professorin ja arkkipiispan Mathias Steuchiuksen laatimaksi lyhennelmäksi saksalaisen 1600-luvun teologi Peter Musaeuksen *Institutiones Metaphysicae* -teoksesta.⁶⁷ Libristietokanta ei tunne muuten tuotteliaalta Steuchiukselta tällä tavoin nimettyä painettua teosta, joten se lienee levinnyt käsikirjoituskopioina. Kuten aiemmin todettiin, Kirjoittaja 1:n kopioiman Gabriel Tuderuksen tekstin (T29) alkuperäiskäsikirjoituksen tiedetään kuuluneen Steuchiukselle, mikä saattaa viitata kopioiden yhteiseen alkuperään.

Samoin kuin Escholinin kohdalla, myös Kirjoittaja 1:n kopioimissa teksteissä ilmenee kiinnostus menneisyyteen varsinkin kirkko- ja lähetyshistorian kautta hahmotettuna (ks. T9–10, T16–19, T29). Näihin kuuluu mm. kopio piispa Arvid Kurjen 6.6.1516

⁶² f. 1r.

⁶³ Kotivuori 2005, Sidbäck, Johan (nro 4215).

⁶⁴ Kalendaarilaskennasta Turun katedraalikoulun opetuksessa, ks. Johannes Hastig, *Katedralskolan i Åbo 1722–1806*. J. Simelii Arfvingars boktryckeriaktiebolag 1907, 230–231. Hastig ei mainitse 1700-luvun alkupuolella käytössä olleita tämän aihepiiriin oppikirjoja.

⁶⁵ SLSA MS 85.

⁶⁶ Tästä tekstistä, ks. Peter Petersen, *Geschichte der Aristotelischen Philosophie im Protestantischen Deutschland*. Verlag von Felix Meiner in Leipzig 1921, 267, ja editoituna v. 1603 laitoksesta *ibid.*, 521–526.

⁶⁷ f. 49r: ”Breviarum Metaphysicum Maxime Reverendi Celeberrimique Viri Matthiae Steuchii T: T: Professoris Upsaliensis Amplissimi, Jam vero Archiepiscopi Eminentissimi Excerptum Petri Musæi Institutionibus Metaphysicis”.

antamasta samana päivänä vihittyä Ilmajoen kappelia koskevasta anekirjeestä (T19, V13).⁶⁸ Sen lopussa on kaksi Kirjoittaja 1:n kopioimaa vidimaatiota, jotka kertovat asiakirjan kahdesta aiemmasta kopiointivaiheesta. Näistä ensimmäisessä asiakirjan todistavat yhtäpitäväksi alkuperäisen kanssa Joh. Peringer, Johan Hadorph nuorempi ja E. Palmsköld.⁶⁹ Vidimaatio on todennäköisesti laadittu ennen vuotta 1693, jolloin valtionantikvaari Peringer aateloitiin nimellä Peringskiöld. Sen alle on kirjoitettu uudempi vidimaatio “in apographo Templi Ilmolensis extradidit et consona vidit G: H: Peldan”.⁷⁰ Vaikuttaa siltä, että Ilmajoen kirkossa on ollut em. kolmen muinaistutkijan oikeaksi todistama kopio Arvid Kurjen anekirjeestä, jonka Gabriel Peldan on puolestaan siellä jäljentänyt ja varustanut omalla vidimaatiollaan. Anekirjeen teksti ja siihen liittyvä Peringerin, Hadorphin ja Palmskiödin vidimaatio sisältyvät myös Peldanin Ilmajoen kirkonarkistossa säilytettyyn kertomukseen ”Historica descriptio Paroeciae Ilmola”.⁷¹ Tiedossamme ei ole, miten ja missä yhteydessä Kirjoittaja 1 jäljensi Peldanin oikeaksi todistaman kopion, mutta teksti on mahdollisesti kulkeutunut kirjeenvaihdon välityksellä.⁷² Tammikuussa 1734 Peldan toimitti kopion samasta anekirjeestä Petrus Mathesiukselle Upsalaan, joka painoi sen samana vuonna ilmestyneessä graduualiväitöskirjassaan *Dissertatio Geographica De Ostrobotnia* ja kertoi lähdeviitteessä saaneensa tekstin Peldanilta.⁷³ Kirjoittaja 1:n kopioima ja Mathesiuksen painama teksti palautunevat yhteiseen alkumuotoon, sillä niissä kummassakin synninpäästön määräksi on mainittu 11 (XI) päivää, mitä kadonneessa alkuperäisasiakirjassa on mahdollisesti vastannut 40 (XL) päivää.⁷⁴ Mathesiuksen

⁶⁸ Reinhold Hausen (toim.), *Finlands medeltidsurkunder*. Statsrådets tryckeri 1933, VII, 428–429 (nro 5883).

⁶⁹ f. 111r: ”Cum vero originali concordare vidimus. Joh. Peringer, Johan Hadorph. Junior[,] E. Palmsköld”. Nämä asiakirjan oikeaksi todistavat henkilöt ovat Ruotsin valtionantikvaari Johan Peringer, myöh. Peringskiöld (k. 1720), Antikviteettikollegion aktuaari Johan Hadorph nuorempi (k. 1695) ja Ruotsin valtionarkiston arkistosihiteeri Elias Palmskiöld (k. 1719). Peringskiöldistä ja Palmskiöldistä ks. heitä koskevat Birgitta Fritzin ja Josef Edströmin artikkelit *Svenskt biografiskt lexicon (SBL)* -tietokannassa, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx>; Hadorph nuoremmasta ks. samassa tietokannassa Johan Hadorph -vanhempaa (k. 1693) käsittelevän Jan Liedgrenin artikkelin viimeinen kappale.

⁷⁰ f. 111r.

⁷¹ Peldanin kertomuksesta ja siihen sisältyvästä anekirjeestä, ks. Niilo Liakka, *Ilmajoen pitäjä*. Ilmajoen kunta, näköispainos 1986, 1, 54. Kertomuksen käsikirjoituksen nykyinen sijainti ei ole tiedossamme, mutta siitä 1878 julkaistu suomennos vahvistaa Liakan antaman tiedon oikeaksi ja osoittaa Peldanin käytössä tässäkin tapauksessa olleen Peringerin, Hadorphin ja Palmskiödin vidimaatiollaan varustaneen jäljennöksen asiakirjasta; ks. Wanhoja muistoja Ilmajoelta, Vaasan Sanomat nro 37, 14.10.1878; artikkeli jatkuu saman vuoden numeroissa 38 (21.10.1878) ja 39 (28.10.1878), <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/search> (5.7.2017).

⁷² Papiston välisestä kirjeenvaihdosta ja sen kautta muodostuneista verkostoista 1600-luvun Skånessa, ks. Johanna Svensson, *Latin Letters from Clergymen in the Province of Scania (Eastern Denmark – Southern Sweden) in the Seventeenth Century. A Critical Edition with Introduction, Translation and Commentaries*. Lund University, Studia Graeca et Latina Lundanensia 19. Artos 2015.

⁷³ Ks. Petrus Nicolaus Mathesius, *Maantieteellinen väitöskirja Pohjanmaasta*. *Dissertatio geographica de Ostrobotnia 1734*, suom. Timo Sironen, Oulun yliopisto 2008, 144 (ja samaan julkaisuun sisältyvän väitöskirjan faksimilen s. 98–99). Samassa yhteydessä tammikuussa 1734 Peldan toimitti Mathesiukselle myös Pohjanmaata koskevia muita tietoja ja kertoi omasta aiheeseen liittyvästä tutkimuksestaan (ks. Peldanin em. kirje Mathesiukselle 16.1.1734, Gabriel Peldan’in kirjeitä, 161–162). Vaasan triviaalikoulun rehtorina toiminut Peldan nimitettiin Ilmajoen kirkkoherraksi vasta vuonna 1735, mutta seurakunnan kappalaisen poikana ja siellä kasvaneena hän epäilemättä tunsikin kirkonarkiston hyvin. Peldanin nimityksestä ja sitä edeltäneistä monipolvisista vaiheista, ks. Liakka 1986, 505–510.

⁷⁴ Hausenin *Finlands medeltidsurkunder* -teoksessa julkaisema anekirjeen teksti on peräisin Mathesiuksen väitöskirjasta, mutta hän on muuttanut siinä olevan luennan ”XI. dierum” muotoon ”xl dierum” (Hausen

painettu teksti ei kuitenkaan sisällä Escholinin käsikirjoituksen vidimaatioita, joten se ei ole voinut toimia Kirjoittaja 1:n suorana lähdetekstinä.

Tässä yhteydessä on syytä nostaa esiin myös käsikirjoituksen ainoa saksankielinen teksti. Tämä Kirjoittaja 1:n vihon 10 loppuun kopioima kertomus piispa Henrikistä (T10) sopii temaattisesti hyvin sitä käsikirjoituksessa edeltävän Turun tuomiokapitulin arkistosta saadun piispainluettelon jatkoksi. Tekstin sisältämät ruotsin kielen interferenssistä kertovat kieliopilliset piirteet viittaavat sen paikalliseen alkuperään.⁷⁵ Huomiota kiinnittää myös tekstin loppuun samalla kädellä ruotsiksi kirjoitettu maininta ”S^t Hendrichs Capell uti Ylestaro <i>Cumo sochn och Ketara gård”, mikä sijaintinsa ja muusta tekstistä poikkeavan kielivalintansa vuoksi voisi jollakin tavoin liittyä tekstin kopiointihistoriaan.⁷⁶ Kertomuksen lähteet ja sen mahdollinen suhde aikalais-antikvaareja kiinnostaneisiin Henrikin surmavirren toisintoihin jäävät muiden tutkijoiden selvitettäväksi.⁷⁷

Kirjoittaja 1:n kopioimat tekstit kertovat myös kiinnostuksesta lähihistorian tapahtumiin, erityisesti vielä tuoreessa muistissa olevan isonvihan ja suuren Pohjan sodan aikoihin (vrt. myös Escholinin isoavihaa koskeva suomenkielinen arkkiveisu ja hänen laatimansa kuvaus piispa Henrikin luista). Tätä tematiikkaa käsikirjoituksessa edustavat varsinkin vihon 15 loppuun kopioitu venäläisten Suomeen kenraalikuvernööriksi nimittämän Gustaf Otto Douglassin kirje majuri Anischoffille 12.7.1717 ja sen jatkona ruotsinkielinen uskollisuudenvala tsaari Pietari Suurelle (T27a–b). Kirjoittaja 1:n osin käsikirjoituksen loppupuolella (V26) kopioima kuvaus Kaarle XII:n kunniaksi Turkissa ns. Benderin kalabaliikin jälkeen 1713 pystytetystä portista liittyy saman konfliktin kansainvälisiin tapahtumiin (T31). Isonvihan aikaiset tapahtumat Suomessa ovat omaperäisellä tavalla esillä myös käsikirjoituksen alun kolmea akateemista tekstiä seuraavassa kertomuksessa Olavinlinnan mustasta pässistä (T4, V4). Tämän 5.3.1726 päivätyyn kuvaukseen kertojana (lähteenä) on tekstin lopussa mainittu Turun Akatemian teologian ylioppilas Johan Stråhlman, ja se on samalla kädellä (Kirjoittaja 1) varmennettu vidimaatiolla ”Att detta är lijkalydande med sielfwa Originalen attesterar I:<?:> Alphthan”.⁷⁸

1933, VII, 429). Muutosta ei ole merkitty Hausenin tekstiin, eikä sitä ole perusteltu. Luenta ”11 päivän syntein anteeksiannon” esiintyy myös Peldanin ”Historica descriptio Parœciæ Ilmola” -kertomuksen suomennoksessa (ks. Wanhoja muistoja Ilmajoelta, Vaasan Sanomat nro 37, 14.10.1878).

⁷⁵ Kiitämme dosentti Tuomo Fonsénia hänen tekstin kieliasua koskevista arvokkaista kommentistaan ja hänen ystävällisesti käyttöömmme antamasta tekstin transkriptiosta.

⁷⁶ f. 88v. Käsikirjoituksessa prepositio <i> on epäselvä ja sen vuoksi sijoitettu transkriptiossa kulmasulkeiden sisään. Tässä viitattaneen Kokemäen Ylistaron kylän Ketalan talon tontilla sijaitsevaan Piispa Henrikin saarnahuoneeseen, josta ks. Tapio Salminen, *Joki ja sen väki. Kokemäen ja Harjavallan historia jääkaudelta 1860-luvulle*. Kokemäen ja Harjavallan historia 1.1. Kokemäen ja Harjavallan kaupungit ja seurakunnat 2007, 29–48. Tekstin luetaan ”Ketara” on mahdollisesti sekoittunut Kokemäen Kiettare, joka sijaitsee alle kymmenen kilometrin päässä saarnahuoneesta.

⁷⁷ Ks. esim. Martti Haavio, *Piispa Henrik ja Lalli. Piispa Henrikin surmavirren historiaa*. WSOY 1948, 14–28; Sarajas 1956, 66–68, 74–75; Kati Kallio et al., *Laulut ja kirjoitukset. Suullinen ja kirjallinen kulttuuri uuden ajan alun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1427. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2017, 447–492.

⁷⁸ f. 29r.

Kirjoittaja 1:n henkilöllisyys

Käsikirjoituksen sisältöön keskeisesti vaikuttaneen Kirjoittaja 1:n henkilöllisyys ei yrityksistämme huolimatta ole selvinnyt. Koska käsiala on sekä latinalaisen että saksalaisen tyyliensä osalta paleografisilta piirteiltään selvästi erotettavissa Escholinin tyyppillisestä käsialasta (ks. Liite 2), lähdemme siitä olettamuksesta, että se ei kuulu Escholinille. Erillisistä vihoista ja kodikologisista yksiköistä koodeksimuotoon sidottujen käsikirjoitusten kohdalla on periaatteessa aina otettava huomioon se mahdollisuus, että eri kopioitsijoiden eri aikoina kirjoittamat tekstit ovat voineet joutua myöhemmin yhteen ilman varsinaista kokonaissuunnitelmaa tai kopioitsijoiden suoraa yhteyttä toisiinsa. Joskus yhden henkilön kirjoittamat vihot ovat päättyneet toiselle, joka on niitä täydentänyt ja koonnut ne mieleisekseen käsikirjoitukseksi. Kirjoittaja 1:n ja Escholinin toimijuuden tarkastelu osoittaa kuitenkin, että nämä kaksi varsin todennäköisesti tunsivat toisensa ja että he ainakin joskus toimivat samassa ympäristössä. Tätä päätelmää tukee erityisesti käsikirjoituksen toisen vihon kuudennen lehden versopuoli (f. 14v), jossa sivun kymmenen ensimmäistä riviä on kirjoitettu Escholinin kädellä, mutta teksti (T1) on muuten kauttaaltaan Kirjoittaja 1:n kopioima. Kirjoittaja 1 siis kopioi tekstiä lehden 14r loppuun, Escholin jatkoi kymmenen riviä seuraavan sivun alussa, ja Kirjoittaja 1 kopioi sitten tekstin loppuun (f. 14v rivi 11 – f. 16r). Koska T1 (”Synopsis Computi Ecclesiastici”) mahdollisesti liittyy Turun katedraaliskoulun tai Akatemian kontekstiin, voisi lehdellä 14v todistamamme poikkeuksellisen läheinen yhteistyö tekstin tuottamisessa mahdollisesti kertoa siitä, että Kirjoittaja 1 olisi joku Escholinin opiskelutoveri. Ylioppilasmatrikkelin tietojen mukaan Escholin opiskeli katedraaliskoulussa vuodesta 1711 alkaen; tuli ylioppilaaksi vuonna 1718 Turun Akatemian toimiessa tilapäisesti Tukholmassa, josta siirtyi ylioppilaaksi Upsalaan samana vuonna ja suoritti opintonsa loppuun Turussa 1720-luvulla.⁷⁹

Hyvin samanlainen kopiointisuhde Kirjoittaja 1:n ja Escholinin välillä havaitaan myös Tuderuksen Lappi-aiheisessa tekstissä (T29). Samoin kuin T1:ssä, myös tässä tapauksessa teksti on muuten kokonaan Kirjoittaja 1:n kopioima, mutta yhden vihon yhdellä sivulla on muutama Escholinin kopioima rivi. Tekstin neljännen vihon (V22) ensimmäisen lehden recton lopussa (f. 177r) Escholin kopioi seitsemän riviä uuden kappaleen alusta sivun loppuun (ks. Liite 2, Kuva 2), ja Kirjoittaja 1 jatkoi lehden kääntöpuolelta tekstin loppuun.

Käsikirjoituksessa on vielä myös kolmas teksti, jossa kopioitsijoina esiintyvät sekä Escholin että Kirjoittaja 1 (T22, V14). Tilanne poikkeaa kuitenkin edellisistä siinä, että nyt Escholin kopioi tämän kaikkiaan kahdeksan lehteä käsittävän tekstin kaksi ensimmäistä lehteä (ff. 113–114) sekä kuusi riviä (ja yhden sanan 7. rivin alusta) seuraavan lehden recton alusta (f. 115r), josta Kirjoittaja 1 jatkoi kesken lauseen tekstin loppuun (ks. Liite 2, Kuva 1). Itse teksti on piispa Paulus Juustenin kirjoittama esitys Suomen kirkon reformaation historiasta, joka tunnetaan paremmin hänen sittemmin kadonneen Postillansa esipuheena. Postillan mahdollisesti Juustenin itsensä laatima alkuperäiskäsikirjoitus tuhoutui Turun Akatemian kirjaston palossa, mutta esipuheen teksti tunnetaan W. G. Laguksen 1836 julkaisemana transkriptinä, ja siitä on säilynyt myös K. G. Leinbergin 1905 julkaisema Tukholman Kuninkaallisen kirjaston

⁷⁹ Kotivuori 2005, Escholin, Israel (nro 5287).

käsikirjoituskopio (KB MS A 917) 1700-luvun loppupuolelta.⁸⁰ Tarkastelemaamme käsikirjoitukseen sisältyvä ja nähtävästi 1720–1730-luvuille ajoittuva kopio ei ole ollut aiemmin tutkijoiden tiedossa.

Mahdollinen selitys kopioitsijoiden työnjaolle tässä tapauksessa voisi olla esimerkiksi se, että eksemplaari kuului Turun Akatemian kirjastolle, jossa Escholin ja Kirjoittaja 1 kävivät sitä vuorollaan jäljentämässä samaan tuolloin vielä sitomattomaan vihkoon (V14). Juustenin Postillan käsikirjoitus hankittiin Akatemian kirjastolle kuitenkin vasta vuonna 1738 teologian professori Johan Haartmanin jäämistöstä, joten Escholin ja Kirjoittaja 1 ovat saattaneet myös tutustua siihen jo aiemmin Turussa tai jopa Escholinin kotiseudulla Uskelassa.⁸¹ Vallinkoski näet arvelee, että Uskelasta kotoisin ollut Haartman oli mahdollisesti hankkinut käsikirjoituksen Salon seudulta, jossa myös Juustenin jälkeläisillä oli ollut sukuomistuksia.⁸² Escholinin ja Kirjoittaja 1:n välinen kopiointisuhde tässä tekstissä voisi olla tulkittavissa niin, että Escholin oli jonkinlaisessa esimies- tai senioriteettiasemassa Kirjoittaja 1:een nähden ja kopioitutti aloittamansa tekstin tällä loppuun. Tällainen suhde voisi ehkä selittää myös Escholinin osuuden teksteissä T1 ja T29, jolloin hänen keskellä tekstiä kopioimansa muutamat rivit olisi ymmärrettävissä joko malliksi tai hetkelliseksi kopiointiavuksi varsinaista kopiointia tekeväälle alaiselle tai apulaiselle.

Edellä tarkasteltujen kolmen saman tekstin sisällä tapahtuvan vaihdon lisäksi Kirjoittaja 1 ja Escholin esiintyvät kolme kertaa kirjoittajina saman vihon sisällä, mutta eri teksteissä. Jo aiemmin puheena olleessa vihossa 13 Escholin kopioi kaksi keskiajan asiakirjaa (T20–T21) Kirjoittaja 1:n kopioimien 1500-luvun paimenkirjeiden (T16–T19) jatkoksi. Vastaavasti vihossa 4 Escholin jäljensi Uskelan kirkkoherran viran täyttämistä koskevan anomuksen (T5) vihon alussa olevien Kirjoittaja 1:n kopioiman ”Genuina Philosophi Spurii” -tekstin (T3) lopun ja Olavinlinnan mustaa pässiä koskevan kertomuksen (T4) jatkoksi. Näissä tapauksissa voisi ajatella, että Escholin sai vihon haltuunsa Kirjoittaja 1:ltä. Vihossa 15 tilanne on sikäli erilainen, että sen neljä ensimmäistä tekstiä (T23–T26) ovat Escholinin kädellä ja Kirjoittaja 1 on vihon loppuun tyhjän sivun f. 126v jälkeen kopioinut kenraalikuvernööri Douglasin kirjeen ja uskollisuudenvalan tsaarille (T27a–b, ff. 127r–128v). Koska vihko näyttäisi muodostavan säännöllisen kahdeksanlehtisen oktaavoksi taitellun arkin, tuntuu kodikologisesti epätodennäköiseltä, että Kirjoittaja 1 olisi aluksi kopioinut Douglasin kirjeen ja uskollisuudenvalan vihon loppuun ja Escholin olisi sitten täydentänyt vihkoa

⁸⁰ Wilhelm Gabriel Lagus, *Samling af Domkapitlets i Åbo Circular-Bref ifrån år 1564–1700*. Christ. Ludv. Hjelt 1836, I, 4–11; K. G. Leinberg, *Företalet till P. Jwstens Postilla*. *Historiallinen Arkisto* 19 (1905), 267–274. Postillasta ja sen esipuheesta, ks. *Heininen* 2012, 144–151 (KB:n käsikirjoituksen ajoituksesta *ibid.*, 198, n. 63).

⁸¹ Käsikirjoituksen hankkimisesta Akatemian kirjastoon, *Heininen* 2012, 144; Aarno Malin[iemi], Turun akatemian kirjaston tilit vuosilta 1722–1739. *Miscellanea bibliographica* 2 (1929). Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 11, i–viii, 1–107, s. 41, 88–89. J. Vallinkoski, *The History of the University Library at Turku*. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 37. Valtion painatuskeskus 1975, II, 151, suhtautuu varauksella Porthanin esittämään arveluun Turun Akatemian käsikirjoituksesta Juustenin autografina (vrt. Henrik Gabriel Porthan, *Historia Bibliothecae Regiae Academiae Aboënsis*. Teoksessa Porthan-seura (toim.) *Henrici Gabrielis Porthan Opera Omnia*. Polytypos 1974, V, 164). Myös Akatemian konsistorin kokouspöytäkirjaan 26.4.1738 merkityssä Haartmanilta hankittujen kirjojen luettelossa Juustenin käsikirjoitusta pidettiin autografina: ”Mscr. item Pauli Justens egenhändige etc.”, ks. Malin[iemi] 1929, 89.

⁸² Vallinkoski 1975, 151–152.

kopioimalla tekstejä sen alkuun. Toisin kuin vihoissa 4 ja 13, vaikuttaisi vihko 15 siis olleen aluksi Escholinilla, joka sitten täydennytti vihkoa Kirjoittaja 1:n avustuksella. Näidenkin vihkojen perusteella näyttää Kirjoittaja 1:n ja Escholinin yhteistyö olleen varsin läheistä.

Kirjoittaja 1:n henkilöllisyys jää kuitenkin tässä yhteydessä ratkaisematta. Edellä tarkasteltu, jaetuissa teksteissä ja vihoissa ilmenevä yhteistoimijuus Escholinin kanssa kertonee joka tapauksessa läheisestä opiskelu- tai työtoveruudesta heidän välillään. Olemme myös pohtineet mahdollisuutta, että joku Kirjoittaja 1:n kopioimien tekstien lopussa esiintyvistä vidimaatioista voisi tarjota avaimen tämän henkilöllisyyteen. Toisin sanoen, että joku Kirjoittaja 1:n jäljentämistä vidimaatioista allekirjoituksineen ei olisikaan kopio vaan autografi. Periaatteessa käsikirjoituksessa on kolme tällaista vidimaatioissa esiintyvää henkilöä: I:<?:> Alphtan (T4, f. 29r), Karl Melartopaeus (T9, f. 84v) ja Gabriel Peldan (T19, f.111r). Näistä Melartopaeus ja Peldan esiintyvät käsikirjoituksessa Turun tuomiokapitulista ja Ilmajoen kirkosta jäljennettyjen tekstien lähteinä, ja käsikirjoitus myös nähtävästi sisältää kopion Peldanin kirjoittamasta puheesta / tutkielmasta. Tarkastelemme seuraavaksi lyhyesti näiden kolmen henkilön soveltuvuutta Kirjoittaja 1:n rooliin.

Kuten edellä todettiin, Gabriel Peldan (1690–1750) oli Israel Escholinin serkku. Peldanin kirjallisessa toiminnassa näkyy vahva muinaishistoriallinen kiinnostus, ja hän toimi isonvihan aikana mm. kenraalikuvernööri Douglasin sihteerinä Turussa.⁸³ Kirjoittaja 1:n vertailu Peldanin omakätiseen kopiokirjaan Kansalliskirjastossa sekä hänen laatimiinsa Ilmajoen kirkonarkistosta digitoituihin asiakirjoihin ei kuitenkaan osoita näitä käsialoja samanlaisiksi.⁸⁴ Peldan oli myös kymmenisen vuotta Escholinia vanhempi, joten edellä hahmottelemamme Escholinin mahdollinen senioriteetti Kirjoittaja 1:een nähden ei tunnu istuvan häneen.

Escholinin ikäluokkaa olleen Karl Melartopaeuksen (1701–1758) ura koskettaa myös kiinnostavasti käsikirjoituksen edustamia teemoja. Melartopaeus toimi papillisissa tehtävissä kenraalikuvernööri Douglasin luona isonvihan aikana (vrt. T27a–b) ja työskenteli Turun katedraalikoulun opettajana (vrt. T1).⁸⁵ Tuomiokapitulin notaarina hänellä oli mahdollisuus kopioida tekstejä sen arkistosta (vrt. T9). Melartopaeuksen tytär Anna Magdalena oli (myöhemmin) naimisissa Israel Escholinin Jakob-veljen kanssa, ja Melartopaeus itse siis päätyi kirkkoherraksi Uskelaan vuonna 1733, virkaan jota Israel Escholin oli tuomiokapitulin tuella vuonna 1726 tuloksetta tavoitellut. Vaikka aihetodisteita Melartopaeuksen tueksi siis näyttäisi olevan, ei käsialavertailu Uskelan kirkonarkistosta digitoituun hänen käsialallaan kirjoitettuun aineistoon osoita ilmeisiä yhtäläisyyksiä Kirjoittaja 1:n kanssa.⁸⁶

⁸³ Cederberg 1946; Sarajas 1956, 142–144; Virrankoski 1997–.

⁸⁴ Peldanin kopiokirja (Kansalliskirjasto MS Aa 6: 21); vrt. sama käsiala Ilmajoen seurakunnan arkistossa esim. emäkirkon 24.8.1737 päivitettyssä kalustoluettelossa (Ilmajoki, Kalustoluettelo, 1737–1759, II Be:1, mikrofilmi IK416, s. 16–21), www.sukuhistoria.fi/sshy/index.htm, kuvat 12–14 (25.6.2017).

⁸⁵ Kotivuori 2005, Melartopaeus, Karl (nro 5343); Esko M. Laine, Salo-Uskelan vakinainen papisto Ruotsin vallan aikana. Teoksessa *Joki yhdisti ihmiset – Salon ja Uskelan historia n. 1150–1868*. Salon kaupunki 2006, 645–659, s. 651.

⁸⁶ Ks. esim. kirkkoherra Melartopaeuksen kirjoittama ja allekirjoituksellaan marraskuussa 1744 vahvistama selvitys Uskelan kirkon inventaarikirjassa 1626–1825 (III Gc: 2), <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=130566.KA>, digitoidut jaksot (kuvat) 72–73.

Ylioppilas Strählmanin Olavinlinnan mustasta pässistä kertovan tarinan oikeaksi vahvistaneen ”Alphtanin” henkilöllisyys ei vidimaation perusteella ole aukottomasti osoitettavissa. I-alkuinen etunimi ja sen jälkeen mahdollisesti <s> tai <I> saattaisivat viitata Israel (Johansson) Alftaniin (1696–1740), joka oli Israel Escholinin äidinpuoleinen pikkuserkku.⁸⁷ Alftan opiskeli Escholinin kanssa samoihin aikoihin Turun katedraalikoulussa ja Turun Akatemiassa ilmeisesti kuitenkin tutkintoa suorittamatta ja päätyi lopulta virkauralle Turun maa- ja meritulleihin.⁸⁸ Alftan näyttäisi siis olleen Turussa vuoden 1726 aikoihin, jolloin Kirjoittaja 1 kopioi Strählmanin kertomuksen käsikirjoitukseen. Toisesta yhteydestä tiedetään, että Escholinitilla oli käytössään ainakin yksi Alftanin kopioima teksti (ks. lähemmin jäljempänä osio ”Käsikirjoituksen muotoutuminen koodeksiksi”). Turun tulliarkistot eivät tietävästi ole säilyneet tältä ajalta, emmekä ole löytäneet Alftanilta käsialanäytettä Kirjoittaja 1:n kanssa vertailtavaksi.

Muilla käsialoilla kopioidut tekstit

Olemme toistaiseksi keskittyneet tarkastelemaan käsikirjoituksen kahden pääkopioidijan toimintaa. Käsikirjoitus sisältää myös kahden muun aikalaiskirjoittajan (Kirjoittajat 3 ja 4) kopioimaa materiaalia, jotka näyttävät tehneen yhteistyötä Escholinin (Kirjoittaja 2) ja Kirjoittaja 1:n kanssa. Näiden lisäksi vaikuttaa ainakin kaksi muuta hieman myöhempää 1700-luvun lukijaa tehneen siihen lisäyksiä (Kirjoittajat 5 ja 6). Käsikirjoituksen muodostaman tekstikokonaisuuden ja siihen liittyvien toimijuuksien hahmottamiseksi luonnehdimme seuraavaksi lyhyesti Kirjoittajien 3 ja 4 osuutta.

Olemme jo aiemmin kiinnittäneet huomiota kahdeksanlehtiseen vihkoon 4 (ff. 25–32), jonka ensimmäisellä lehdellä (ff. 25r–v) Kirjoittaja 1 päättää edellisessä vihossa aloittamansa ”Genuina Philosophi Spuri” -tekstin ja kopioi sen jatkoksi Strählmanin kertomuksen Olavinlinnan pässistä (ff. 26r–29r, päiv. 5.3.1726), jota seuraa Escholinin kopioima Uskelan kirkkoherran virantäyttöä koskeva anomus (ff. 29v–30r, päiv. 20.8.1726). Vihon kuudennen lehden versopuoli (f. 30v) on tyhjä, mutta seuraavalle lehdelle (f. 31r–v) on uudella kädellä (Kirjoittaja 3) jäljennetty aloitusformuloita kihlakunnan-, laamannin- ja hovioikeudelle lähetettäviin asiakirjoihin (T6). Vihon viimeinen lehti (f. 32) on jälleen tyhjä.

Pelkästään tämän vihon perusteella voisi Kirjoittaja 3:n osuutta arvella Kirjoittaja 1:n ja Escholinin toiminnasta kokonaan erilliseksi, mahdollisesti käsikirjoituksen myöhemmin omistaneen tai sitä käyttäneen henkilön kirjoittamaksi lisäykseksi. Sama paleografisesti distinktiivinen käsiala (ks. Liite 2) esiintyy kuitenkin myös vihossa 26, jossa se jatkaa Kirjoittaja 1:n aloittamaa Kaarle XII:n kunniaportista kertovaa tekstiä (T31). Kirjoittaja 3:n osuus alkaa kesken lauseen sivun f. 212r toiselta riviltä ja jatkuu tekstin loppuun vihon 7. lehden versopuolelle (f. 215v; ks. Liite 2, Kuva 3). Välittömästi tämän jälkeen samalla sivulla seuraa Escholinin kopioima, otsikossa Paltamon kirkkoherra Johan Cajanukselle attribuoitu Kajaanin läänin kuvaus (T32), joka jatkuu vihon loppuun ja

⁸⁷ Escholinin äidinisä Isonkyrön kirkkoherra Israel Alftanus ja Israel Johansson Alftanin isänisä Hattulan kirkkoherra Abraham Alftanus olivat veljeksiä; ks. Kotivuori 2005, Alftanus, Abraham (nro 612), Alftanus, Israel (nro 806).

⁸⁸ Kotivuori 2005, Alftan, Israel (nro 5398).

päätyy seuraavan, käsikirjoituksen viimeisen vihon toiselle lehdelle (f. 218r). Cajanuksen tekstin lopussa oleva kirkkoherra Simon Forsbäckin (käsikirjoituksessa ”S. F.”) Paltamossa 24.1.1729 päiväämä vidimaatio tarjoaa samalla *terminus post quem* Escholinin siitä laatimalle kopiolle.⁸⁹ Kodikologisen todistusaineiston valossa Kirjoittaja 3:n kopiointiosuus vihossa 26 tapahtui siis ennen kuin Escholin kopioi Cajanuksen tekstin. Kirjoittaja 3 ei näin ollen näytä kuuluneen käsikirjoituksen myöhemmälle täydentäjälle, vaan Kirjoittaja 1:n kanssa läheistä yhteistyötä tehneelle henkilölle.

Kirjoittaja 3:n mahdollinen välitön yhteys Escholiniin ei kodikologian perusteella käy selväksi. Tällä kädellä vihkoon 4 kirjoitetut oikeusasteiden puhutteluformulat (T6) on periaatteessa voitu kopioida ennen kuin Escholin jäljensi niitä edeltävän Uskelan virantäyttöä koskevan anomuksen. Tästä saattaa kertoa anomuksen ja puhutteluformuloiden välissä oleva tyhjä sivu (f. 30v), joka on mahdollisesti jäänyt tyhjäksi Escholinin varatessa anomuksen kopiolle enemmän tilaa kuin se lopulta tarvitsi.

Käsikirjoituksen 5. ja 6. vihossa esiintyvä Kirjoittaja 4 näyttää sen sijaan tehneen yhteistyötä nimenomaan Escholinin kanssa. Nämä vihot (ff. 33–48) muodostavat erikseen sivunumeroilla (1–32) varustetun kodikologisen yksikön (III), joka sisältää Ruotsin v. 1720 valtiopäiviin liittyvän pappissäädyn asemaa käsittelevän traktaatin (T7). Se on mahdollisesti jäljennetty suoraan tai välillisesti samana vuonna anonyyminä julkaistusta painetusta laitoksesta.⁹⁰ Teksti on Escholinin kopioimaa 5. vihon 4. lehden recton (f. 36r) toiselle riville, josta toinen kirjoittaja (Kirjoittaja 4) jatkoi kesken lauseen ja kopioi tekstin loppuun (ks. Liite 2, Kuva 4). Tämä käsiala ei esiinny muualla käsikirjoituksessa. Tilanne on verrattavissa edellä tarkasteltuun Escholinin ja Kirjoittaja 1:n yhteistoimintaan vihossa 14, jossa Escholin samoin aloitti melko pitkän tekstin (T22) kopioimisen, mutta toinen henkilö jatkoi sen loppuun. Kummassakin tapauksessa vihot näyttävät silti päätyneen lopulta Escholinin haltuun. Tällä perusteella Kirjoittaja 4 saattaa olla henkilö, joka Escholinin pyynnöstä kopioi tekstin loppuun ja palautti sitten valmiit vihot hänelle (vrt. Kirjoittaja 1:een liittyvä vastaava keskustelu edellä).

Käsikirjoituksen muotoutuminen koodeksiksi

Kuten olemme edellä osoittaneet, koostuu käsikirjoitus useista alun perin mahdollisesti itsenäisistä kodikologisista yksiköistä, joiden kopioimisesta ja kirjoittamisesta vastasivat pääasiassa ja ainakin osin yhteistoiminnassa Kirjoittaja 1 ja Israel Escholin (Kirjoittaja 2). Heitä avustivat yksittäisten tekstien kohdalla Kirjoittaja 3 ja Kirjoittaja 4.

⁸⁹ ”Hæc ex Notatis B: Senis nostri Excerpti. Paldamo d<?> 24. Jan. 1729. S. F.” (f. 218r).

⁹⁰ [Nils von Lang?,] *Är det Christeligit och med Wår Evangeliska Lära enigt / at Högwördige Presterskapet söka rum och Säte på Det Werldsliga Ståndets Rang=Ordning? Under påstående riksdag 1720.* Tästä ja joukosta muita tallinnalaisten kirjanpainajien julkaisemina pidetyistä 1700-luvun alun pietistisistä traktaateista, ks. Jürgen Beyer, *Förbudna böckers smittofara. Attribueringen till Revals boktryckare av svenskspråkiga pietistiska traktater från 1700-talets början.* Teoksessa Otfried Czaika, Jonas Nordin & Pelle Snickars (toim.) *Information som problem: Medieanalytiska texter från medeltid till framtid.* Mediehistoriskt arkiv 26. Kungliga biblioteket 2014, 120–137, <http://www.kb.se> (25.6.2017). Alkuperäisjulkaisu: Jürgen Beyer, *Pietist tracts in Swedish, printed at Reval/Tallinn in the early eighteenth century: Background and bibliographical career.* *Ajalooline Ajakiri* 147 (2014: 1), 115–135. <https://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/AA.2014.1.05/1227> (5.7.2017).

Kodikologisen todistusaineiston perusteella voi Escholinilla ajatella olleen Kirjoittaja 4:n ja joissakin tapauksissa myös Kirjoittaja 1:n kopioiman materiaalin suhteen jonkinlainen toimeksiantajan rooli. Käsitlemättä on vielä kysymys vihkojen ja kodikologisten yksikköjen sidottamisesta lopulliseksi koodeksimuotoiseksi käsikirjoitukseksi. Käsikirjoituksen vihkoja niissä esiintyviin käsialoihin verrattaessa havaitaan, että käsikirjoituksessa ei ole yhtään kodikologista yksikköä, joka ei sisällä Israel Escholinin käsialaa. Vihkojen 7–10 muodostama yksikkö IV (T8–T10, ff. 49–88) on ainoa, joka ei sisällä edes muutamaa riviä Escholinin kopioimaa tekstiä, mutta siinäkin on hänen kädellään tehty huomautus tekstin T9 alkuperästä (f. 84v). Tämä muusta käsikirjoituksesta vesileimaltaan poikkeava kodikologinen yksikkö saattaa olla jonkinlainen tilaustyö, johon Escholin on myöhemmin merkinnyt lähdetiedon. Kirjoittaja 1 ei sen sijaan esiinny Escholinin kopioimissa yksiköissä V (T11–T15), IX (T28) ja XI (T30), eikä hän myöskään vaikuta tehneen vastaavia tekstien alkuperää koskevia ja mahdollisesti niiden alkuperäisen kopioimisajankohdan jälkeen tehtyjä annotaatioita kuin Escholin (ff. 84v, 95v). Escholin siis näyttäytyy toimijana läpi koko käsikirjoituksen, mikä kertonee kaikkien kodikologisten yksikköjen ainakin lopulta päätyneen hänen haltuunsa.

Emme sen sijaan voi varmuudella tietää, saiko käsikirjoitus nykyisen koodeksimuotonsa jo Escholinin eläessä. Käsikirjoituksen 1700-luvulla muodostamasta kokonaisuudesta kertovat kaksi saman lukijan tekemää toisiinsa viittaavaa reunamerkintää. Näistä ensimmäinen vihossa 4 liittyy Olavinlinnan mustaa pässiä koskevassa kertomuksessa olevaan linnan rakennushistoriaa koskevaan tietoon, jonka kyseinen lukija on alleviivannut ja lisännyt sen kohdalle marginaaliin kriittisen huomautuksen ”vide infra contrariū <?> P. Justenii Chronici <?> p. 27” (f. 26v, T4). Huomautuksessa kehoitetaan katsomaan Paulus Juustenin Kronikan sivua 27 jäljempänä samassa käsikirjoituksessa. Viittaus kohdistuu tekstiin 13 eli Rhyzeliuksen Juustenin Piispainkronikkaan liittyviin huomautuksiin. Teksti kuuluu käsikirjoituksessa vihkojen 11 ja 12 muodostamaan kodikologiseen yksikköön (V), jonka sen kopioinut Escholin on varustanut sivunumeroilla 1–31. Numeroidulla sivulla 27 (f. 102r) on alleviivattu tekstinkohta ja sen kohdalla marginaalissa huomautus ”Hac d<e?c> vide supra relationē de swart<h>e gumsen på Nyslät” (f. 102r, T13). Tässä annotoija siis viittaa takaisin käsikirjoituksessa aiemmin marginaalihuomautuksella varustettuun tekstinkohtaan Olavinlinnan mustaa pässiä koskevassa kertomuksessa. Tästä kahden kodikologisen yksikön välisestä ristiviittauksesta voidaan päätellä vihkojen siinä vaiheessa jo muodostaneen yhtenäisen koodeksin. Sitomattomien ja vielä vakiintunutta järjestystä vailla olevien vihkojen välille eivät marginaalihuomautuksissa käytetyt ilmaukset ”vide infra” ja ”vide supra” tuntuisi sopivan.

Marginaalihuomautuksissa esiintyvä käsiala ei vastaa Escholinin kättä, eikä se myöskään vaikuta yhtenevältä Kirjoittajien 1, 3 tai 4 käsialojen kanssa. Käsikirjoitus sisältää kuitenkin kaksi muuta samalla käsialalla tehtyä lisäystä, joiden avulla huomautusten tekijän henkilöllisyys voidaan selvittää. Uplannin laivamiehentorpan kummittelua koskevan Ericus Elfstadiusin kertomuksen (T30) loppuun on tällä kädellä sivun ahtaaseen alamarginaaliin kirjoitettu seuraava tiedonanto: ”1744 talte jag med Elfstadius i Stockh<olm> HIndreen” (f. 206v; ks. Liite 2, Kuva 5a). Allekirjoitus kertoo tiedonannon (ja käsialan) kuuluvan Israel Escholinin vävyille Henrik Indreenille (n.

1710–1798), joka Escholinin kuoleman jälkeen toimi Siuntiossa armonvuodensaarnaajana ja oli avioliitossa tämän Katarina-tyttären (k. 1806) kanssa.⁹¹ Käsikirjoituksen seuraavalle sivulle (f. 207r) on edelleen samalla kädellä kirjoitettu maininta kummituksiin liittyvistä keskusteluista Loviisan edustan Svartholman ja Hästön linnoitusten rakennustöiden aikana (ks. Liite 2, Kuva 5b).⁹² Svartholman rakennustyöt aloitettiin vuonna 1748, ja ne saatettiin enimmiltä osin päätökseen 1750-luvun puoliväliin mennessä, vaikka päälainoitus valmistuikin lopullisesti vasta 1778.⁹³ Henrik Indreen toimi Siuntion armonvuodensaarnaajan pestinsä jälkeen Uudenmaan ja Hämeen läänin rakuunarykmentin pataljoonansaarnaajana vuosina 1744–69, ja hän on mahdollisesti siinä ominaisuudessa ollut mukana Loviisan edustan linnoitustöissä tai muuten vierailut työmaalla.⁹⁴ Rakennustöihin viittaaminen menneenä tapahtumana kertonee joka tapauksessa siitä, että hän on kirjoittanut tämän maininnan vasta joskus 1750-luvun puolivälin jälkeen. Indreen siis vaikuttaa omistaneen käsikirjoituksen ainakin viitisentoista vuotta Escholinin kuoleman jälkeen.

Indreenin nimi esiintyy myös toisen Escholiniin liittyvän käsikirjoituksen yhteydessä. Samuel Loenbomin *Uplysningar i Swenska Historien* -teoksessa 1770-luvulla julkaissama ns. Alftan-kronikan sittemmin kadonneen käsikirjoituksen teksti sisälsi näet Henrik Indreenin vuonna 1761 kirjoittaman vidimaation, jonka mukaan hän oli kopioinut tekstin Siuntion edesmenneen kirkkoherra Israel Escholinin käsikirjoituksista: ”Ord ifrån ord wara skrefne ifrån framledne Kyrkoherden i Siundå, Mag. *Israël Eskolins* Manuscripter, hwilken hade en *Barbro Alftan* till Moder, intygat af Jannackalla den 20 Martii 1761. *Henrich Indréen*, Concion. prim. Leg. equest. Nyland”.⁹⁵ Vidimaation perusteella Indreenin hallussa vaikuttaa olleen Escholinilta perittyä käsikirjoitusaineistoa enemmänkin. Emme myöskään voi sulkea pois sitä mahdollisuutta, että vasta hän olisi sidottanut tässä tarkasteltavan koodeksin Escholinin jälkeensä jääneistä papereista.

Loenbomin vidimaatioineen julkaissama Alftan-kronikka paljastaa myös, että Indreenin hallussa olleen Escholinilta periytyvän tekstin (tai sitä suorassa polvessa edeltävän kopion) oli kirjoittanut Israel Johansson Alftan, jonka mainitsimme edellä Kirjoittaja

⁹¹ Kotivuori 2005, Indreen, Henrik (nro 5902).

⁹² Samalla sivulla (f. 207r) on myös toinen lisäys, jossa viitataan nähtävästi Stockholms Post-Tidningar -lehdessä julkaistuun, Malmöstä 28.1.1740 välitettyyn kummittelua koskevaan tiedonantoon. Lisäys on kirjoitettu käsialalla, joka ei esiinny muualla tässä käsikirjoituksessa (Kirjoittaja 6, ks. Liite 2, Kuva 6).

⁹³ Johanna Nordman, Svartholma kahden ylivallan alaisena. Teoksessa *Kuninkaasta tsaariin – Runsaat 100 vuotta linnoitus- ja tyylihistoriaa Svartholmassa ja Loviisan kaupungissa*. Näyttelyluettelo. Loviisan kaupungin museon julkaisuja 11 2008, 5–6, s. 5.

⁹⁴ Indreenin pappisurasta, ks. Kotivuori 2005, Indreen, Henrik (nro 5902). Nordman 2008, 6, mainitsee esimerkiksi vuonna 1752 Loviisan linnoitustöihin osallistuneen nelisen tuhatta ruotusotilasta ja päällystön olleen majoittuneena alueen mautilloilla.

⁹⁵ Samuel Loenbom (toim.) *Uplysningar i Swenska Historien*. Lars Wennberg 1774, III, 85. Kronikasta laajemmin Jouni Kaleva, Alftan-kronikka. Varhainen sukupuu ja muistojen kultanauha. *Genos* 2 (2008), 51–68. Loenbomin julkaisemaansa kronikkaan lisäämän alaviitteen mukaan hän oli saanut tekstin kanslianeuvos Magnus von Celseltä, joka puolestaan oli hankkinut sen edesmenneen kanslianeuvos von Stiernmanin kokoelmista (Loenbom 1774, 82n). Kanslianeuvos Anders Anton von Stiernman (1695–1765) oli merkittävän virkauran tehnyt historioitsija ja arkistomies, jolle Indreen siis mahdollisesti toimitti Escholinin papereista kopioimansa ja omalla vidimaatiollaan varustamansa Alftan-kronikan vuonna 1761 (von Stiernmanista ks. Lars Lindholm, Anders Anton Stiernman von. *Svenskt biografiskt lexicon*. URN:sbl:20164. (26.6.2017).

1:n henkilöllisyyttä pohdittaessa.⁹⁶ Alftanin kirjoittama teksti oli sitten päätynyt Escholinille, mikä voisi tarjota analogian joillekin Kirjoittaja 1:n nyt tarkasteltavana olevassa käsikirjoituksessa kopioimien tekstien transmissiolle. Kuten edellä todettiin, Israel Johansson Alftanin käsialänäytteen puuttuessa yhteys Kirjoittaja 1:een on kuitenkin täysin hypoteettinen.

Henrik Indreenin jälkeen kenties laadittu perukirja ei nähtävästi ole säilynyt, joten emme tiedä, oliko Escholinin käsikirjoitus Indreenin hallussa vielä hänen kuollessaan vuonna 1798. Käsikirjoituksen toiselle esilehdelle (vihko *, f. iir) tehty merkintä ”Eric Ferrin” kertoo sen mahdollisesti päätyneen Uudellamaalla ja Hämeessä pappina toimineelle varapastori Eric Ferrinille (n. 1738–1810), joka uransa loppuaikoina työskenteli Tuuloksen kappalaisena.⁹⁷ Mikäli kyseessä on omistajamerkintä, jää käsikirjoituksen reitti Indreeniltä Ferrinille ainakin toistaiseksi selvittämättä. Erik Ferrinin 24.9.1810 laaditussa perukirjassa luetellaan otsikon ”Böcker” alla viimeisenä kohtana ”En samling af Böcker i åtskilliga ämnen endast tjenlige till Makulatur”.⁹⁸ Pienikokoinen ja mahdollisesti vaatimattomasti sidottu Escholinin käsikirjoitus olisi hyvinkin saattanut sisältyä tähän arvoltaan vähäiseksi todettuun ja sisällöltään tarkemmin yksilöimättömään kirjanippuun, jota perukirjassa edeltää lista erikseen nimettyä painettua hengellistä kirjallisuutta sekä latinan ja maantieteen oppikirjoja.

Kokoomakäsikirjoituksen myöhemmistä vaiheista tiedämme varmasti ainoastaan sen, että kirja jossain vaiheessa 1800-luvun loppupuolta tai 1900-luvun alussa päätyi Turun kaupunginkirjastoon, mahdollisesti osana suurempaa painettuja kirjoja sisältänyttä lahjoitusta. Aihepiirinsä puolesta käsikirjoitus on alun perin saattanut kuulua Turun kaupungin historialliseen museoon vuonna 1881 perustettuun hankintojen ja lahjoitusten kautta ripeästi karttuneeseen ns. paikallishistorialliseen kirjastoon, joka siirrettiin kaupunginkirjastoon vuonna 1903.⁹⁹

Lopuksi

Vaikka kirjapainotaidon leviäminen Pohjois-Eurooppaan toikin mukanaan suuria muutoksia, on syytä korostaa käsikirjoituskulttuurin merkitystä tekstintuotannolle vielä uuden ajan alussa. Käsien kirjoittamalla tekstejä saatettiin kopioida valikoiden ja joustavasti, mikä näkyy myös tutkimassamme kokoomakäsikirjoituksessa. Tapaustutkimuksemme osoittaa myös, että kokoomakäsikirjoituksia tarkasteltaessa on ensiarvoisen tärkeää hyödyntää monenlaisia varhaisen kirjan tutkimuksen menetelmiä ja

⁹⁶ ”Utdrag af min salig Faders Bok, Probsten Herr *Johannis Alftanii* [...] *Israel Alftan, Johansson*”, Loenbom 1774, 82–83.

⁹⁷ Kotivuori 2005, Ferrin, Erik (nro 8206). Käsikirjoituksen samalla sivulla Ferrinin nimen alapuolella on myös toinen mahdollisesti henkilönnimen sisältänyt merkintä, joka on kuitenkin tahrittu musteella niin perusteellisesti, ettei sen lukeminen ole enää mahdollista.

⁹⁸ Kansallisarkisto (Hämeenlinnan toimipiste), Hollolan kihlakunnan tuomiokunnan (Hämeen lääni) arkisto, Tuomiokunnan perukirjat 1800–1817 (Ec: 8), f. 1002r.

⁹⁹ Museon paikallishistoriallisesta kirjakokoelmasta, ks. Henrik Swanljung, Turun maakuntamuseon käsikirjasto – synty ja kehitys. *Aboa. Turun maakuntamuseon vuosikirja* 61–62 (1997–1998). Turun maakuntamuseo 2000, 112–118; Anna Ripatti, Museokirjasto perustetaan Turun linnaan. Teoksessa Hypén, Koivunen & Tunturi (toim.), 190–193. Ripatin mukaan ”[e]rää kaupunkikirjaston vanhan kokoelman käsikirjoitukset ovat todennäköisesti peräisin museokirjaston kokoelmista” (ibid., 193). Museokirjastosta ei ole säilynyt varsinaista hankintaluetteloa.

ottaa huomioon sekä käsikirjoituksen sisäinen että ulkoinen todistusaineisto. Vain tarkastelemalla käsikirjoituksen tekstejä paleografisen ja kodikologisen analyysin valossa saatoimme luoda kokonaiskuvan ensisilmäyksellä varsin monimuotoiselta ja kenties jopa hajanaiselta näyttävästä tekstikokoelmasta. Kirjan ulkoinen todistusaineisto, kuten esimerkiksi muut käsikirjoitukset ja painetut kirjat, huutokauppaluettelot ja biografiset tietokannat puolestaan auttoivat selvittämään Escholinin käsikirjoituksen omistus- ja kopiointihistoriaa sekä sen sisältämien tekstien taustoja. Erityisesti kodikologisen todistusaineiston keskeistä merkitystä kokoomakäsikirjoitusten tutkimuksessa on syytä korostaa.

Escholinin käsikirjoituksen teksteissä toistuvat kirkkohistorialliset ja paikallishistorialliset teemat. Käsikirjoitus tarjoaa siten yleiskuvan omistajansa kiinnostuksenkohteista ja tutkimustyöstä. Tekstejä on hankittu useista eri lähteistä, todennäköisesti Pohjanlahden molemmilta puolilta. Voitaneen sanoa, että omistaja keräsi aineistoa tarkoitushakuisesti, ja siinä mielessä Escholinin käsikirjoitus on intentionaalinen kokoelma. Ei kuitenkaan voida päätellä, että itse koodeksi olisi alun alkaen muodostettu suunnitelmallisesti. Pikemminkin suunnitelmallisuutta voidaan havaita käsikirjoituksen sisältämien kodikologisten yksikköjen tasolla, mistä kertovat esimerkiksi joidenkin yksikköjen sisäiset sivunumeroinnit. Koodeksissa ei myöskään ole yhtenäistä sisällysluetteloa tai hakemistoa toisin kuin joissakin uuden ajan alun tekstikokoelmissa. Joko Escholin itse tai joku käsikirjoituksen myöhemmistä omistajista kuitenkin katsoi hyödylliseksi sitoa tai sidotuttaa vihot yhdeksi koodeksiksi. Tämä saattaa kertoa toisaalta pyrkimyksestä organisoida informaatiota keräämällä samaan tematiikkaan liittyviä tekstejä yhteen, toisaalta halusta säilyttää vihkojen sisältämä tieto sitomalla ne fyysisesti kestävämpään koodeksimuotoon.

Escholinin käsikirjoitus tarjoaa edelleen tutkijoille paljon selvitettävää. Esimerkiksi Escholinin ja käsikirjoituksessa esiintyvien muiden kirjoittajien välisen yhteistyön luonne on kiinnostava kysymys, ja sitä olisi mielenkiintoista tarkastella muun saman aikakauden aineiston valossa lisää. Keskiajan Euroopan kontekstista tunnemme jonkin verran esimerkkejä kopioitsijoiden välisestä yhteistyöstä, mutta kuinka tyypillistä tällainen yhteistyö oli 1700-luvun pohjoismaiselle käsikirjoituskulttuurille? Toinen tiedossamme oleva Escholinille kuulunut käsikirjoitus Kansalliskirjastossa on esimerkiksi kokonaan kopioitu hänen omalla käsialallaan, eikä siinä esiinny merkkejä kopioitsijoiden yhteistyöstä.

Tässä artikkelissa emme myöskään voineet tyhjentävästi perehtyä kaikkiin käsikirjoituksen sisältämiin teksteihin. Uuden ajan alun käsikirjoituksia tutkimalla on mahdollista löytää uudelleen jo kadonneiksi luultuja teoksia – hyvä esimerkki tästä on Escholinin käsikirjoitukseen kopioitu Peldanin laatima muinaisen Pohjanmaan kuvaus. Tällaiset tekstit voidaan myöhemmin editoida ja saattaa siten suuremman lukijakunnan käyttöön. Niiden jatkotutkimus esimerkiksi historiallisesta, tekstuaalitieteellisestä ja kielitieteellisestä näkökulmasta olisi myös ehdottoman tervetullutta.

Matti Peikola
Englannin kielen professori,
Turun yliopisto
matti.peikola (apud) utu.fi

Mari-Liisa Varila
FT, tutkijatohtori, Englannin kieli,
Turun yliopisto
mari-liisa.varila (apud) utu.fi

Liite 1. Yhteenvedo käsikirjoituksen kodikologiasta ja sisällöstä

Israel Escholinin kokoomakäsikirjoituksessa on tulkintamme mukaan 12 kodikologista yksikköä. Ensimmäisen yksikön (I) muodostavat vihot 1–2. Niissä on sama vesileima (2) ja ainoastaan yksi teksti (T1), jonka on pääosin kopioinut Kirjoittaja 1. Vihossa esiintyy kuitenkin myös Kirjoittaja 2. Vihon 2 viimeinen sivu on tyhjä. Käsikirjoituksen toisen kodikologisen yksikön (II) muodostanevat vihot 3–4 (vesileima 2). Vihko 3 on kokonaan Kirjoittajan 1 kopioima, ja sen jälkimmäinen teksti (T3) jatkuu vihossa 4. Vihon 4 loppuun ovat tekstejä kopioineet Kirjoittajat 2 ja 3. Vihon 4 viimeinen lehti on tyhjä. Kolmas kodikologinen yksikkö (III, vihot 5–6, vesileima 2) sisältää yhden tekstin (T7), jonka aloittaa Kirjoittaja 2 ja joka jatkuu Kirjoittajan 4 käsialalla. Yksikkö on myös sivunumeroitu erikseen (1–32).

Kodikologinen yksikkö IV (vihot 7–10, vesileima 3) on kauttaaltaan Kirjoittajan 1 kopioima. Vesileima 3 esiintyy ainoastaan tässä yksikössä. Suurin osa yksiköstä on samaa tekstiä (T8), joka jatkuu miltei vihon 10 puoliväliin ja on erikseen sivunumeroitu (1–62). Vihko 10 on poikkeuksellisesti 16 lehden pituinen ja sisältää lisäksi kaksi lyhyempää tekstiä (T9 ja T10). Kodikologinen yksikkö V (vihot 11–12, vesileima 2) puolestaan on kokonaan Kirjoittajan 2 kopioima, ja vihon 11 viimeinen teksti (T13) jatkuu vihossa 12. Yksikkö on sen viimeistä tyhjää sivua lukuun ottamatta sivunumeroitu erikseen (1–31). Seuraavat kolme vihkoa ovat mahdollisesti kukin itsenäisiä kodikologisia yksikköjä. Vihko 13 (yksikkö VI, vesileima 2) koostuu lyhyistä teksteistä, joista neljä ensimmäistä Kirjoittajan 1 ja kaksi viimeistä Kirjoittajan 2 kädellä. Vihon viimeinen sivu on tyhjä. Vihon 14 (yksikkö VII, vesileima 2) ainoa teksti (T22) puolestaan on aloitettu Kirjoittajan 2 kädellä ja Kirjoittaja 1 kopioi sen loppuun. Vihko 15 (yksikkö VIII, vesileima 4) koostuu jälleen lyhyistä teksteistä (T23–27), joista ensimmäiset neljä ovat Kirjoittajan 2 ja loput Kirjoittajan 1 kopioimia.

Kodikologisen yksikön IX muodostavat vihot 16–18, joissa esiintyy ainoastaan yksi, Kirjoittajan 2 kopioima teksti (T28). Yksikön kahdessa ensimmäisessä vihossa on vesileima 2 ja viimeisessä vesileima 4. Viimeisen vihon viimeinen lehti on pääosin tyhjä. Kodikologinen yksikkö X (vihot 19–24) sisältää samoin vain yhden tekstin (T29), joka on kopioitu pääosin Kirjoittajan 1 kädellä. Vihoissa 19–21 sekä vihossa 23 on vesileima 2, vihossa 22 vesileima 4 ja vihossa 24 vesileima 5. Yksikön viimeisen vihon viimeinen lehti on tyhjä. Vihko 25 näyttää jälleen itsenäiseltä kodikologiselta yksiköltä (yksikkö XI, vesileima 2). Se sisältää yhden Kirjoittajan 2 kopioiman tekstin (T30) ja kaksi Kirjoittajien 5 ja 6 tekemää lyhyttä lisäystä. Vihon viimeiset kolme sivua ovat tyhjiä. Käsikirjoituksen viimeinen kodikologinen yksikkö (XII) koostuu vihoista 26 ja 27. Lukuun ottamatta vihon 26 ensimmäistä tekstiä (T31), jonka ovat kopioineet Kirjoittajat 1 ja 3, tämä yksikkö on laadittu Kirjoittajan 2 kädellä. Vihon 26 jälkimmäinen teksti (T32) jatkuu vihon 27 alussa. Vihossa 26 on vesileima 2, ja kuten totesimme yllä, vihon 27 vesileimaa ei voida varmasti tunnistaa, mutta vihko on mahdollisesti samaa paperia kuin edeltävä vihko.

Taulukossa esitetään vasemmalta alkaen seuraavat tiedot: 1) kodikologisen yksikön (Yks.) numero (I–XII); 2) vihkonumerot (*, 1–27) ja niiden lehtien lukumäärä sekä käsikirjoituksen foliaatio (i–viii, 1–219); 3) vesileima (tyypit VL1–5); 4) tekstin

käsikirjoitukseen kopioinut tai muuten laatinut kirjoittaja (Kirjoittajat 1–6); 5) käsikirjoituksen sisältämien tekstien numerot (T1–32), otsikot ja lyhyt sisältökuvaus.

Yks.	Vihko ja foliaatio	VL	Kirjoittaja	Sisältö
	* ⁸ (i–viii)	1		
I	1 ⁸ (1–8)	2	1	T1 ”Synopsis Computi Ecclesiastici Mag: Sidb.” (1r–8v) <ul style="list-style-type: none"> • mahdollisesti Turun katedraalikoulun rehtori maisteri Johannes Sidbäckille attribuoitu kirkollisen ajanlaskun perusteita koskeva latinankielinen teksti.
I	2 ⁸ (9–16)	2	1 (paitsi f.14v 2)	T1 jatkuu (9r–16r) [16v tyhjä]
II	3 ⁸ (17–24)	2	1 1	T2 ”Honores per Obliquum” (17r–21r) <ul style="list-style-type: none"> • opinkäyntiin liittyvä satiirinen latinankielinen runo T3 ”Genuina Philosophi Spurii imprimis Metaphysici imago penicillo Philosopho adumbrata” (21v–24v) <ul style="list-style-type: none"> • metafysiikkaa satirisoiva latinankielinen runo
II	4 ⁸ (25–32)	2	1 1 2 3	T3 jatkuu (25r–v) T4 ”Een Kortt Berättelse om den uppå Nyslätz Befästning stadigt blifvande Swartta Gumsen” (26r–29r) <ul style="list-style-type: none"> • ylioppilas Johan Stråhlmanin 5.3.1726 päivätty ruotsinkielinen kertomus Olavinlinnan mustasta pässistä T5 ”Stormächtigte Allernädigste Konung:” (29v–30r) [30v tyhjä] <ul style="list-style-type: none"> • Turun tuomiokapitulin 20.8.1726 päivätty ruotsinkielinen anomus maisteri Israel Escholinin nimittämiseksi Uskelan kirkkoherraksi T6 ”Till Häradz Rätten” (31r–v) [32r–v tyhjiä] <ul style="list-style-type: none"> • ruotsinkielisiä aloitusformuloita eri oikeusasteille lähetettäviin asiakirjoihin
III	5 ⁸ (33–40)	2	2 ja 4 (vaihtuu f. 36r)	T7 ”Är thet Christeligit och med Wår Euangeliska Lära enigt at Högwordige Prästerskapet, Söka Rum och Säte på thet Werldsliga Ständets Rang=Ordning? Under påstående Riksdag 1720” [33r–40v) <ul style="list-style-type: none"> • v. 1720 valtiopäivien yhteyteen liittyvä ruotsinkielinen traktaatti papiston asemasta Ruotsin valtakunnassa
III	6 ⁸ (41–48)	2	4	T7 jatkuu (41r–48v)
IV	7 ⁸ (49–56)	3	1	T8 ”Breviarum Metaphysicum Maxime Reverendi Celeberrimique Viri Matthiæ Steuchii T: T: Professoris Upsaliensis Amplissimi, Jam vero Archiepiscopi Eminentissimi Excerptum Petri Musæi Institutionibus Metaphysicis” (49r–56v) <ul style="list-style-type: none"> • professori ja arkkipiispa Steuchiuksen latinankielinen lyhennelmä Peter Musaeuksen <i>Institutiones metaphysicae</i> -teoksesta
IV	8 ⁸ (57–64)	3	1	T8 jatkuu (57r–64v)
IV	9 ⁸ (65–72)	3	1	T8 jatkuu (65r–72v)
IV	10 ¹⁶ (73–88)	3	1 (+ Kirjoittaja 2:n annotaatio f. 84v) 1	T8 jatkuu (73r–79v) T9 ”Series Episcoporum Aboensicum” (80r–84v) <ul style="list-style-type: none"> • Turun piispojen luettelo lyhyin ruotsinkielisin elämäkerroin Henrikistä Johannes Gezelius nuorempaan, vidimaation mukaan kopioitu Turun tuomiokapitulin arkistosta T10 ”Beschreibung von den Biskof S ^t Hindrich welcher viele Heyden zur Christl ^e n ⁿ Glaube gebracht in Finlandt”

				(85r–88v) • saksankielinen kertomus piispa Henrikistä
V	11 ⁸ (89–96)	2	2 2 2	T11 ei otsikkoa, inc. ”Quin. & Adamo Bremensis per Curlandiam [...]” (89r–94r) • Suomen muinais- ja kirkkohistoriaa koskevia annaalmaisia mainintoja latinaksi vuoteen 1342, nähtävästi poimittu lähinnä Johannes Messeniuksen <i>Scandia illustrata</i> T12 ei otsikkoa, inc. ”Quemadmodum in Cap. 1. ritus quosdam profanos [...]” (94r–95v). • katolisen jumalanpalveluselämän piirteitä kuvaileva latinankielinen teksti T13 ”Ad B. M. Mag. Pauli Justenii, Episc: Aboens: Chronicion de Episcopis Aboens: ὑπομνήματα” (95v–96v) • Linköpingin tuomiorovasti Andreas Olavi Rhyzeliukselle attribuoituja latinankielisiä huomautuksia Paulus Juustenin Piispainkronikkaan
V	12 ⁸ (97–104)	2	2 2 2	T13 jatkaa (97r–103r) T14 ”Euangelici Aboensium Episcopi hi fuere”(103v–104r) • latinankielinen luettelo Turun piispoista reformaation jälkeen Herman Witteen asti T15 ”Cænobia in Diocesi Aboensi olim florentia” (104r) [104v tyhjä] • latinankielinen luettelo Turun hiippakunnassa olleista luostareista
VI	13 ⁸ (105–112)	2	1 1 1 1 2 2	T16 ”Paulus Justen Episcopus Aboensis Honorabilibus juxta ac discretis viris [...] in Christo Jesu Servatore nostro” (105r–106v) • piispa Paulus Juustenin 25.11.1572 päivätty paimenkirje, tunnetaan myös Piispainkronikan prologina T17 ”Capitulares Aboënsis Henricus Jacobi Pastor [...] in Christo Dei Filio æternum comprecatur”(106v–107v) • Turun kaniikkien Pohjois-Suomen kirkkoherroille marraskuussa 1573 lähettämä kiertokirje T18 ”Paulus Justen Episcopus Aboënsis, honorabilibus juxta ac discretis viris [...] in Christo Jesu Domino nostro” (107v–110r) • piispa Paulus Juustenin 2.12.1573 päivätty paimenkirje Pohjanmaan papistolle T19 ei otsikkoa, inc. ”Universis et singulis Christi fidelibus præsentibus [...]” (110r–111r) • piispa Arvid Kurjen 6.6.1516 antama samana päivänä vihittyyn Ilmajoen kappeliin liittyvä anekirje (FMU, nro 5883) T20 ei otsikkoa, inc. ”Gregorius Episcopus, servus Servorum Dei [...]” (111v) • paavi Gregorius IX:n kirje, Perugia 31.1.1229 (REA, nro 6) T21 ei otsikkoa, inc. ”Thomas Dei gratia Finnorum Episcopus [...]” (112r) [112v tyhjä] • piispa Tuomaan lahjoituskirje, Nousiainen 1234 (tässä käsikirjoituksessa 1233) (REA, nro 10)
VII	14 ⁸ (113–120)	2	2 ja 1 (vaihtuu f. 115r)	T22 ”Relatio B. Episcopi Aboensis Pauli Justenii De Reformatione Ecclesiæ Lutheranæ in Finlandia Anno

				Christi 1537, Scripta Moscoviæ & affixa Meditationibus ejus Evan: Anno 1570” (113r–120v) <ul style="list-style-type: none"> • piispa Paulus Juustenin Suomen kirkon reformaation historia, tunnetaan myös Juustenin Postillan esipuheena
VIII	15 ⁸ (121–128)	4	2 2 2 2 1 1	<p>T23 Piirroksia Turun tuomiokirkon hautakivistä (121r, 122r, 123r) [121v, 122v, 123v tyhjiä]</p> <ul style="list-style-type: none"> • Larens Jonson, Olaus Tavast, Fredrik Frese <p>T24 ”Ex Monasteriologiæ SvioGothicæ” (124r–v)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Naantalin luostarin historiasta kertova latinankielinen teksti; pohjautuu Linköpingin piispa Andreas Rhyzeliuksen teokseen <p>T25 ”Extract <e>tu Sviogothia Munita” (124v–125r)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kuusiston linnan historiasta kertova ruotsinkielinen teksti; pohjautuu Andreas Rhyzeliuksen teokseen <p>T26 ”Storförsta Grafwen, som är uti Linkiöpins Domkyrckia och thes södra Chor, hwilcket i Catholiska tiden kallades S^{cti} Thomæ Chor, hafwer foliande inscriptioner i skiön sten wäl inhugna” (125r–126r) [126v tyhjä]</p> <ul style="list-style-type: none"> • Thure Bielken, Johanna Bielken ja Margareta Sturen latinankieliset epitafit Linköpingin tuomiokirkosta ruotsinkielisellä otsikolla / selityksellä varustettuina <p>T27a ”Till Major Anischoff” (127r–128r)</p> <ul style="list-style-type: none"> • kenraalikuvernööri Gustaf Otto Douglasin ruotsinkielinen kirje majuri Anischoffille, Turku 12.7.1717 <p>T27b ”Eeden” (128r–v)</p> <ul style="list-style-type: none"> • ruotsinkielinen uskollisuudenvala tsaari Pietari Suurelle
IX	16 ⁸ (129–136)	2	2	<p>T28 ”De Osterbotnia Antiqua. Oratio.” (129r–136v)</p> <ul style="list-style-type: none"> • mahdollisesti Gabriel Peldanin laatima Pohjanmaan muinaisuutta käsittelevä latinankielinen puhe / tutkielma
IX	17 ⁸ (137–144)	2	2	T28 jatkuu (137r–144v)
IX	18 ⁸ (145–152)	4	2	T28 jatkuu (145r–152r) [152v tyhjä]
X	19 ⁸ (153–160)	2	1	<p>T29 ”Een Kortt Berättelse Genom hwad tilfalle Sodankylä, Sombio, Kuolaierfwi, Kittka och Maanselckä Lappars i Kiemi Lappmarck, afgudadyrekan, wijdskeppelsse, och skrijmhtachtiga Gudztjänst, och hwar uti den består, är worden uppenbar, och huru the äro sedermehra till Gud omwändne wordne” (153r–160v)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gabriel Tuderuksen ruotsinkielinen kertomus saamelaisten uskonnollisista menoista ja heidän käännyttämisestään
X	20 ⁸ (161–168)	2	1	T29 jatkuu (161r–168v)
X	21 ⁸ (169–176)	2	1	T29 jatkuu (169r–176v)
X	22 ⁸ (177–184)	4	1 (paitsi f. 177r 2)	T29 jatkuu (177r–184v)
X	23 ⁸ (185–192)	2	1	T29 jatkuu (185r–192v)
X	24 ⁸ (193–200)	5	1	T29 jatkuu (193r–199v) [200r–v tyhjiä]
XI	25 ⁸ (201–208)	2	2 [+ lisäykset Kirj. 5 ff. 206v ja 207r, Kirj. 6 f. 207r]	<p>T30 ”En sanfärdig Relation, om en ond Andes grasserande uti Rösa Båt<h>mans Torp” (201r–206v) [207r alun perin tyhjä, nyt kummituksia koskevia lisäyksiä] [207v–208v tyhjiä]</p> <ul style="list-style-type: none"> • Husbyn pitäjänapulainen Ericus Elfstadiuksen kertomus Rösan laivamiehen torpan räyhähengestä (1730)

XII	26 ⁸ (209–216)	2	1 ja 3 (vaihtuu f. 212r) 2	<p>T31 ”Kortt Beskrifningh öfwer den Heders=Port/ som Uppå Turki Bassans och Stor=Visirens Kåstbare och Sårgefällige anstalt i Bender Hans Kongl: Majj^{tt} Carl den Tolfte/ Konung af Swerige, till ähra uprättades” (209r–215v) [209v tyhjä]</p> <ul style="list-style-type: none"> • ruotsinkielinen kuvaus Kaarle XII:n kunniaksi ns. Benderin kalabaliikin (1713) jälkeen pystytetystä portista <p>T32 ”Kort vttag af Præpositi & Pastoris Paldamoensis, atq[ue] Senioris Ministerii B. M. Domini Johannis Cajani Beskrifning öfwer Cajanaborgs Lähn” (215v–216v)</p> <ul style="list-style-type: none"> • ote Paltamon kirkkoherra Johannes Cajanuksen laatimasta latinankielisestä Kajaanin läänin kuvauksesta
XII	27 ⁴ (-4) (217–219)	2?	2 2 2 2	<p>T32 jatkuu (217r–218r)</p> <p>T33 ei otsikkoa, inc. ”NB. Mig är berättadt word<ne> 1729 [...]” (218r)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Israel Escholinin muistiinpanoja muinaismuistoista Varsinais-Suomessa ja Länsi-Uudellamaalla <p>T34a ei otsikkoa, inc. ”Åbo Stadz Platsen har fordom het Weli<en> suo [...]” (218r)</p> <ul style="list-style-type: none"> • lyhyt maininta Turun vanhoista paikannimistä <p>T34b ei otsikkoa, inc. ”Åbo Biskopars åker har fordom sub Catholicismo [...]” (218v) [219r-v tyhjiä]</p> <ul style="list-style-type: none"> • lyhyt maininta Turun keskiaikaisesta piispanpellostasta

Taulukko 1. Yhteenveto käsikirjoituksen kodikologiasta ja sisällöstä.

Liite 2. Käsialakuvaukset

1600- ja 1700-luvuilla latinakoulun käyneet papit ja virkamiehet hallitsivat Pohjois-Euroopassa yleisesti ns. latinalaisen (humanistisen) ja saksalaisen (uusgoottilaisen) kirjoitustyylin. Edellistä käytettiin meillä latinaksi ja ranskaksi kirjoitettaessa, jälkimmäistä ruotsin-, suomen- ja saksankielisissä teksteissä. Kirjoitustyyliä vaihdettiin myös saman tekstin sisällä kielen vaihtuessa. Saksalaisella tyyllillä kirjoitettaessa oli tavallista vaihtaa tyyli latinalaiseksi myös yksittäisten vierasperäisiksi koettujen erisnimien, termien tai muuten vakiintumattomien lainasanojen kohdalla (esim. Kuva 2, vasen sivu, rivi 1 ”Sathan”, r. 6 ”tumult”). Tyyliä voitiin otsikoissa tai tekstiä muuten korostettaessa joskus vaihtaa myös ilman kielen vaihtumista.¹⁰⁰ Esimerkiksi tekstissä T7 Israel Escholin kirjoitti ruotsinkielisen tekstin pääotsikon latinalaisella tyyllillä (f. 33r).

Koska latinalaisen ja saksalaisen tyylin kirjainmuodot poikkeavat toisistaan suuresti, eri teksteissä esiintyvä saman kirjoittajan latinalainen ja saksalainen käsiala välttämättä vaikuta saman käden kirjoittamalta. Tekstin sisällä tapahtuvilla kirjoitustyylin vaihdoksilla onkin menetelmällisesti keskeinen merkitys, jotta tietty latinalainen ja saksalainen käsiala voidaan yhdistää yhteen ja samaan kirjoittajaan. Tarkastelemassamme käsikirjoituksessa tämä koskee sen kumpaakin pääkopiointisijaa, sillä sekä Kirjoittaja 1 että Kirjoittaja 2 (Escholin) kirjoittivat latinalaisella ja saksalaisella tyyllillä.¹⁰¹ Nämä uuden ajan alun kirjoitusoppaissa periaatteessa täysin erilaisina esiteltyt kirjoitustyyli saattoivat saman kirjoittajan latinalaisessa ja saksalaisessa käsialassa helposti myös sekoittua toisiinsa yksittäisten kirjainmuotojen

¹⁰⁰ Saksalaisen kielialueen ja Pohjois-Euroopan kirjoitustyyleistä 1600- ja 1700-luvuilla, ks. esim. Heribert Sturm, *Unsere Schrift. Einführung in die Entwicklung ihrer Stilformen*. Degener 1961, 96–120; E. Kroman, *Skriftens historie i Danmark fra Reformationen til nutiden*, 2. p. Special-Trykkeriet 1964, erit. s. 44–79; Lars Svensson, *Nordisk paleografi. Handbok med transkriberade och kommenterade skriftprov*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap, Serie A 28. Studentlitteratur 1974; *Vanhat käsialat ja asiakirjat*. Valtionarkisto 1977, 8–10. Suomeksi julkaistut vanhojen käsialojen oppaat on pääosin tarkoitettu tekstien lukemisen ja tulkinnan apuneuvoiksi historioitsijoille ja sukututkijoille, eikä niissä juurikaan tarkastella kirjoitustyylien, käsialojen ja kirjainmuotojen paleografisia piirteitä ja kehityslinjoja yksityiskohtaisemmin; esim. Petri Karonen, Toivo Nygård, Heikki Rantatupa & Kustaa H. J. Vilkuna, *Vanhojen käsialojen lukukirja*. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisusarja 44. Kampus Kustannus 1998; Anneli Mäkelä-Alitalo, *Vanhat käsialat. Avain Ruotsin ajan asiakirjoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1010. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004. Kirjoitustyylin vaihtamiseen liittyvistä tekijöistä ks. Samuli Kaislaniemi, Code-switching, script-switching, and typeface-switching in Early Modern English manuscript letters and printed tracts. Teoksessa Matti Peikola, Aleksis Mäkilähde, Hanna Salmi, Mari-Liisa Varila & Janne Skaffari (toim.), *Verbal and Visual Communication in Early English Texts*. Utrecht Studies in Medieval Literacy 37. Brepols 2017, 165–200.

¹⁰¹ Escholinin kohdalla keskeisiä tekstejä tietyn latinalaisen ja saksalaisen käsialan liittämiseksi samaan kirjoittajaan ovat varsinkin vihossa 15 toisiaan seuraavat T24–T26: latinalaisella käsialalla kirjoitetun tekstin T24 jälkeen samalla sivulla (f. 124v) alkavan tekstin T25 otsikko on samalla latinalaisella käsialalla ja itse teksti jatkuu yleisvaikutelmaltaan samanlaisella saksalaisella käsialalla (ff. 124v–125r); tekstin T26 otsikko on kirjoitettu tällä samalla saksalaisella käsialalla (f. 125r), ja itse teksti jatkuu yleisvaikutelmaltaan samanlaisella latinalaisella käsialalla (ff. 125v–126r). Muutaman muun samalla saksalaisella käsialalla kirjoitetun tekstin otsikossa käytetään samaa latinalaista käsialaa (T7 f. 33r, T32 f. 215v). Kirjoittaja 1:n osalta latinalaisen ja saksalaisen käsialan liittäminen samaan kirjoittajaan perustuu saksalaisella tyyllillä kirjoitetuissa teksteissä esiintyviin latinalaisella tyyllillä esiintyviin sanoihin tai lausekkeisiin (mm. T4, T27a–b, T29, T31) ja näiden yhdistämiseen kokonaan samalla latinalaisella käsialalla kirjoitettuihin teksteihin (T1–T3, T8–T9).

kohdalla.¹⁰² Escholinin saksalaisessa käsialassa esiintyy esimerkiksi saksalaisen tyyppimuodon ohella usein rinnakkaismuotona latinalaisesta tyylistä peräisin oleva <a> (kirjaimissa <a>, <â> ja <ä>).

Eri kirjoittajien käsialoja paleografisesti eroteltaessa vertaillaan niiden makro- ja mikrotason piirteitä yksityiskohtaisesti. Yleispätevää eri aikakausiin ja kirjoitustyyliihin sellaisenaan sovellettavissa olevaa kriteeristöä ei kuitenkaan ole mahdollista esittää, vaan tutkijoiden on pyrittävä löytämään oman aineistonsa käsialoja parhaiten erottavat piirteet.¹⁰³ Paleografisia kriteereitä voidaan täydentää kielellisillä piirteillä (esim. ortografia), joskin mielessä on hyvä pitää eksemplaarin mahdollinen vaikutus kopioidun tekstin kieleen.¹⁰⁴ Tottuneiden kirjoittajien käsiala voi vaihdella paljonkin käytettävissä olevan tilan ja tekstilajin asettamien vaatimusten mukaan, mikä tuo lisähaasteita tutkijalle.

Tarkasteltavana olevassa käsikirjoituksessa esiintyvien käsialojen erottamisessa olemme kiinnittäneet huomiota mm. rivien suoruuteen, kirjoituksen kaltevuuskulmaan, kirjainten ylä- ja alasilmukoiden muotoiluun ja koristeluun, käsialan suhteelliseen kokoon ja sen leveyteen tai tiivyyteen.¹⁰⁵ Sikäli kuin mahdollista, olemme tarkastelleet myös kirjoittajan käyttämää *ductusta* (”[k]irjaimen käsin piirtämisen tapa: piirtojen suunta, järjestys ja nopeus”).¹⁰⁶ Eri kirjoittajat saattoivat suosia erilaista tapaa leikata sulkakynän kärki, mikä voi näkyä mm. kirjoittajalle ominaisena piirtojen paksuutena (vrt. Henrik Indreenin käsialan esittely jäljempänä).¹⁰⁷

Kirjainmuotojen ns. morfologisessa analyysissä olemme kiinnittäneet huomiota kirjoittajan käyttämiin variantteihin (allografit) ja niiden yhdistelmiin. Varianttien tarkastelussa on tärkeää panna merkille myös niiden suhteellinen esiintymistiheys eri kirjoittajilla. Kirjoittaja 1:n ja Escholinin latinalaiset käsialat poikkeavat toisistaan esimerkiksi <r>:n allografiien osalta (ks. tarkemmin alla). Vastaavasti mm. keskellä sanaa esiintyvässä <ss>-kirjainyhdistelmässä Kirjoittaja 1 kirjoittaa ensin lyhyen ja sen

¹⁰² Ks. *Vanhat käsialat ja asiakirjat* 1977, 8. Englanninkielisessä paleografisessa kirjallisuudessa eri kirjoitustyyleistä peräisin olevien piirteiden sekoittumisesta yksittäisten kirjoittajien käsialoissa käytetään nimitystä *mixed hand*, ks. Anthony G. Petti, *English Literary Hands from Chaucer to Dryden*. Edward Arnold 1977, 20–21; M. B. Parkes, *English Cursive Book Hands 1250–1500*. Ashgate 2008 [1979], xxiv–xxv.

¹⁰³ Paleografisen analyysin ja kopioitsijoiden profiloinnin menetelmistä ja niissä tarkasteltavista piirteistä ks. esim. J. W. J. Burgers, *De paleografie van de documentaire bronnen in Holland en Zeeland in de dertiende eeuw*. Peters, 1995, I, 27–47 (johon sisältyy perusteellinen katsaus aiempaan tutkimukseen); Lönnroth 2007, 57–58. Forensisessa tutkimuksessa käytetyistä vastaavista menetelmistä, ks. Roy A. Huber & A. M. Headrick, *Handwriting Identification: Facts and Fundamentals*. CRC Press, 1999. Paleografisen ja forensisen menetelmän vertailusta, Tom Davis, *The practice of handwriting identification*. *The Library* 7th ser. 8:3 (2007), 251–276.

¹⁰⁴ Ks. esim. Risto Hiltunen & Matti Peikola, *Trial discourse and manuscript context: Scribal profiles in the Salem witchcraft records*. *Journal of Historical Pragmatics* 8:1 (2007), 43–68, 50–52.

¹⁰⁵ Vrt. Burgers 1995, 33–38.

¹⁰⁶ Määritelmä on peräisin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ylläpitämästä tekstuaalitieteiden sanastosta www.edith.fi/tekstuaalitieteiden-sanasto/. Paleografian suomenkielisen terminologian vakiinnuttamiseksi olemme käsialoja tarkastellessamme mahdollisuuksien mukaan noudattaneet tekstuaalitieteiden sanaston tarjoamia vastineita.

¹⁰⁷ Kynän kärjen leikkaamisesta ks. Tuomas Heikkilä, *Piirtoja ja kirjaimia. Kirjoittamisen kulttuurihistoriaa keskiajalla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1208, Tieto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009, 30–31.

jälkeen pitkän <s>:n, kun taas Escholinilla nämä allografit esiintyvät aina vastakkaisessa järjestyksessä (ks. alla Kuva 1). Morfologisessa analyysissä on aiheellista tarkastella myös kirjoittajan tapoja käyttää ja muodostaa erilaisia lyhenteitä ja ns. diakriittisiä merkkejä. Saksalaisessa tyyliissä mm. <i>/<j>:n, <y>:n, <å>:n, <ä>:n ja <ö>:n pisteiden muoto ja niiden vaihtelu eri kirjainten kohdalla voivat olla hyviä apuneuvoja eri kirjoittajien käsialoja tunnistettaessa.¹⁰⁸

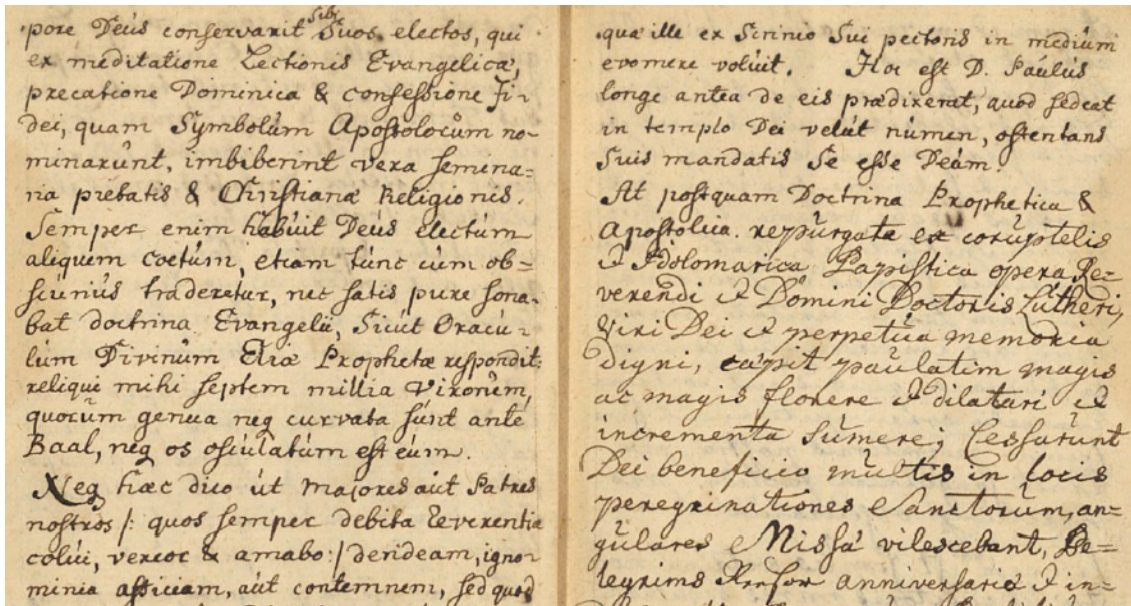
Kuvaamme seuraavassa Kirjoittaja 1:n ja Escholinin latinalaisen ja saksalaisen käsialan keskeisiä paleografisia tunnusmerkkejä keskittyen niitä erottaviin, analyysimme perusteella tältä osin distinktiivisiksi luokiteltaviin piirteisiin. Lopuksi luonnehdimme lyhyesti Kirjoittajien 3–6 käsialojen tunnusomaisia piirteitä. Käsialojen analyysi perustuu niiden kokonaisvaltaiseen tarkasteluun käsikirjoituksessa. Havainnollistamme tarkasteltavia piirteitä kuvaesimerkkien avulla (Kuvat 1–6). Viittaamme kuvissa esiintyviin piirteisiin käyttämällä kuvan ja rivin numeroa. Rivien numerointi alkaa kuvan ylälaidasta. Kun kuvassa on tekstiä käsikirjoituksen aukeaman molemmilta sivulta, käytämme niistä nimityksiä vasen ja oikea sivu (Kuvissa 1, 2, 4). Käsitellessämme esimerkkikuvassa esiintyvän yksittäisen kirjoitusmerkin piirteitä mainitsemme sen paikantamisen helpottamiseksi sanan, jossa merkki esiintyy ja lihavoimme itse merkin. Esimerkiksi viite *Kuva 1, oikea sivu, r. 9 "Doctoris"* kohdistaa lukijan huomion Kuvan 1 oikeanpuoleisen sivun yhdeksännellä rivillä esiintyvän sanan "Doctoris" alussa olevaan D-kirjaimeseen.

Kirjoittaja 1 vs. Israel Escholin (Kirjoittaja 2)

Kummankin kirjoittajan käsiala antaa huolitellun, vakaan ja säännöllisen vaikutelman, mikä kertoo harjaantumisesta kirjoittamiseen. Escholin kirjoittaa yleensä hieman tiiviimmin, pienemmällä käsialalla ja pystymmin kuin Kirjoittaja 1 (ks. Kuvat 1 ja 2). Escholinilla on varsinkin latinalaisessa käsialassaan usein tapana varustaa tietyt isot alkukirjaimet (mm. <D>, <E>, <S>) koristeellisilla yläväkäsillä (esim. Kuva 1, vasen sivu, rivi 2 "Evangelicæ", r. 4 "Symbolum", r. 11 "Divinum"); samaa tyylipiirrettä hän käyttää joskus myös pienaakkosissa (esim. Kuva 1, vasen sivu, r. 6 "Christianæ"). Kirjoittaja 1 tyyllittelee isoja alkukirjaimiaan lähinnä pitkin piirroin ja silmukoin (esim. Kuva 1, oikea sivu, r. 9 "Doctoris", "Lutheri", r. 13 "Cessarunt"). Joidenkin Escholinin kopioimien tekstien alussa tai tekstin osioiden välissä esiintyy, aaltoviivan (~) ja kahden vertikaalisen piirron vuorottelusta (||) muodostuva koko sivun levyinen koristeaihe (T7 f. 33r, T26 f. 126r, T32 f. 215v ks. Kuva 3). Samaa aihetta Escholin on käyttänyt laatimissaan Siuntion pitäjänkokousten pöytäkirjoissa.¹⁰⁹ Kirjoittaja 1:n kopioimissa teksteissä toistuu vastaavasti tekstin lopussa tai otsikon ja tekstin välissä vinjettimäinen koristekuvio (T2 f. 21r, T3 f. 25v, T8 f. 49r, T10 f. 88v, T27b f. 128r).

¹⁰⁸ Diakriittisten merkkien hyödyntämisestä käsialan tunnistamisessa, ks. Lönnroth 2007, 57–58.

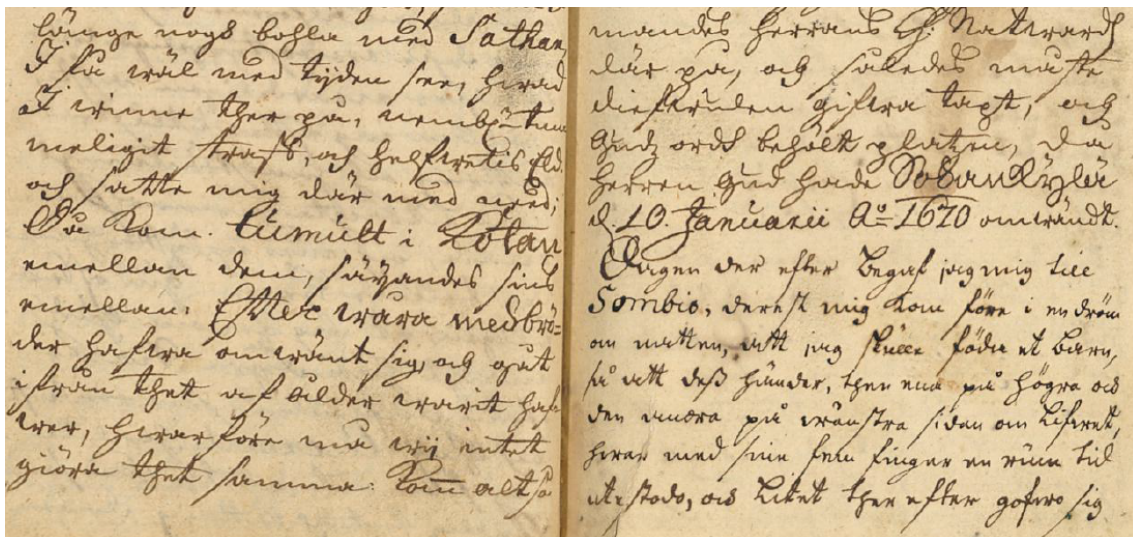
¹⁰⁹ Ks. Siuntion pitäjänkokouksia, 1724–1781, esim. kuva 16 (kirjan sivut 16–17, pöytäkirjat 11.4. ja 9.5.1736 pidetyistä kokouksista)
http://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/siuntio/pitajankokouksia_1724-1781_ap/16.htm
 (2.7.2017).



Kuva 1. ff. 114v–115r (osa), T22. Escholinin ja Kirjoittaja 1:n latinalaista käsialaa. Aukeaman koko vasen sivu ja oikea sivu 7. rivin 1. sanaan ("Apostolica") asti ovat Escholinin käsialalla. Loput oikeasta sivusta 7. rivin 2. sanasta ("repurgate") lähtien kirjoitti Kirjoittaja 1. Kuvan lähde: Antikvaarinen Turku-muistiinpano, DIGI – Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa <http://digi.kirjastot.fi/items/show/121789> (julkaisija: Turun kaupunginkirjasto). Kiitämme Turun kaupunginkirjastoa Kuvien 1–6 julkaisuluvasta.

Morfologisia eroja Kirjoittaja 1:n ja Escholinin *latinalaisten käsialojen* välillä (Kuva 1) esiintyy mm. seuraavien kirjainten kohdalla: <a> Kirjoittaja 1: usein ylhäältä avoin (Kuva 1, oikea sivu, r. 10 "memoria"), Eschol: yleensä suljettu (Kuva 1, oikea sivu, r. 2 "Paulus"); <g> Kirjoittaja 1: usein ylhäältä avoin (Kuva 1, oikea sivu, r. 11 "magis"), Eschol: suljettu (Kuva 1, oikea sivu, r. 3 "longe"); <p> Kirjoittaja 1: peruslinjan alapuolelle ulottuva osa (ns. alapidennys) suuntautuu vasemmalle alaviistoon ja kirjaimen alussa on usein tyylitelty vaakasuora piirto (Kuva 1, oikea sivu, r. 11 "paulatim"), Eschol: alapidennys on vertikaalinen ja tehty eri piirrolla kuin muu osa kirjaimesta (Kuva 1, vasen sivu, r. 9 "pure"); Kirjoittaja 1 käyttää joissakin teksteissä varianttina myös alaosa avointa ja alapidennyksen lopussa kaartuvaa allografia (esim. käsikirjoituksen f. 1r, r. 6 "Computus", ei kuvassa); <r> Kirjoittaja 1 ei käytä vaakasuoraa päätettä kirjaimen alaosassa (Kuva 1, oikea sivu, r. 7 "repurgate", r. 10 "perpetua"), Eschol: käyttää usein vaakasuoraa päätettä kirjaimen alaosassa (Kuva 1, vasen sivu, r. 1 "conservarit", r. 7 "Semper"); Kirjoittaja 1:llä esiintyy toisinaan myös modernia <z>-kirjainta muistuttava allografi (ei kuvassa, mutta esim. käsikirjoituksen f. 1v, r. 10 "rursus"), jota Eschol: käyttää vain hyvin satunnaisesti otsikoissa (esim. f. 215v, r. 10 "Praepositi", ei kuvassa); <R> Escholinin toisinaan käyttämä variantti (Kuva 1, vasen sivu, r. 16 "Reverentia") ei esiinny Kirjoittaja 1:llä; <s> Eschol:inilla sanan lopussa esiintyvä variantti nousee usein selvästi päälinjan yläpuolelle (Kuva 1, vasen sivu, r. 6 "pietatis", "Religionis"); vrt. Kirjoittaja 1 (Kuva 1, oikea sivu, r. 7 "coruptelis", r. 14 "locis"); <ss> Kirjoittaja 1: lyhyt allografi + pitkä allografi (Kuva 1, oikea sivu, r. 16 "Missæ"), Eschol: pitkä + lyhyt (Kuva 1, vasen sivu, r. 3 "confessione"); <u> Kirjoittaja 1: kirjaimen päällä oleva diakriittinen merkki on useimmiten aaltomainen, modernin kysymysmerkin piirtoa muistuttava (Kuva 1, oikea sivu r. 11 "paulatim"), Eschol: aksenttia muistuttava suora (Kuva 1, vasen sivu, r. 15 "ut") tai vasemmalle avoin kaartuva merkki (Kuva 1, vasen sivu, r. 8–9 "obscurius").

Konjunktion *et* lyhenteenä Kirjoittaja 1 käyttää vasemmalle avautuvaa poikkiviivalla varustettua puolikaarta (Kuva 1, oikea sivu, r. 9), kun taas Escholin suosii symbolia <&> (Kuva 1, oikea sivu, r. 6; myös Kirjoittaja 1:n käyttämä symboli esiintyy joskus Escholinilla, mutta selvästi harvemmin kuin <&>).



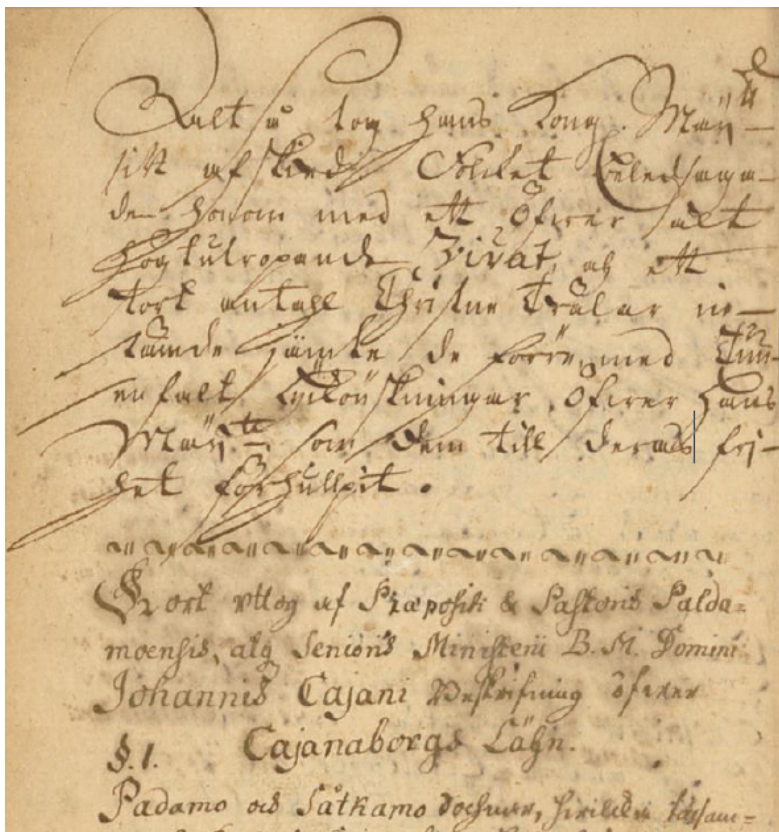
Kuva 2. ff. 176v–177r (osa), T29. Kirjoittaja 1:n ja Escholinin saksalaista käsialaa. Aukeaman koko vasen sivu ja oikean sivun kuvassa näkyvät kuusi ylintä riviä ovat Kirjoittaja 1:n kirjoittamia. Escholin kirjoitti oikean sivun seitsemän viimeistä riviä sanasta ”Dagen” alkaen. Kuvan lähde: Antikvaarinen Turku-muistiinpano, DIGI – Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa <http://digi.kirjastot.fi/items/show/121789> (julkaisija: Turun kaupunginkirjasto).

Kirjoittaja 1:n ja Escholinin saksalaisten käsialojen välillä (Kuva 2) on morfologisia eroja havaittavissa mm. seuraavissa kirjainmuodoissa: <a> Escholin käyttää saksalaiseen tyyliin kuuluvan muodon ohella myös latinalaisen tyylin kirjainmuotoa (Kuva 2, oikea sivu, r. 10 ”högra”), joka ei esiinny Kirjoittaja 1:llä; <E> Kirjoittaja 1: ylä- ja alasilmukalla varustettu muoto, joka ulottuu myös peruslinjan alapuolelle (Kuva 2, vasen sivu, r. 8 ”Effter”); Escholin: kokonaan peruslinjan yläpuolinen muoto, vastaava kuin latinalaisessa käsialassa (vrt. Kuva 1, vasen sivu, r. 11 ”Eliæ”); <g> Kirjoittaja 1: ylhäältä avoin (Kuva 2, vasen sivu, r. 12 ”giöra”), Escholin: suljettu tai selvästi vähemmän avoin muoto kuin Kirjoittaja 1:llä (Kuva 2, oikea sivu, r. 7 ”jag”, r. 13 ”gofwo”); <h> Kirjoittaja 1 käyttää sananloppuisessa asemassa yleensä vastaavaa peruslinjan alapuolelle ulottuvaa muotoa kuin muissakin asemassa (Kuva 2, vasen sivu, r. 9 ”och”); Escholinilla sananloppuinen allografi ei mene peruslinjan alapuolelle (Kuva 2, oikea sivu, r. 10 ”och”);¹¹⁰ <s> Kirjoittaja 1: sananalkuisen pitkän allografin yläpää on usein varustettu väkäsellä (Kuva 2, vasen sivu, r. 2 ”see”, r. 7 ”sins”); Escholinilla tämä allografi on pääsääntöisesti suora piirto ilman väkäästä (Kuva 2, oikea sivu, r. 10 ”sä”, r. 13 ”sig”); <u> kuten latinalaisessa käsialassa, Kirjoittaja 1:n diakriittinen merkki on useimmiten aaltomainen, modernin kysymysmerkin piirtoa muistuttava (Kuva 2, oikea sivu r. 5 ”Gud”, vrt. Kuva 2, oikea sivu r. 6 latinalaisella käsialalla kirjoitettu ”Januarii”), Escholinilla aksenttia muistuttava suora tai vasemmalle avoin kaartuva merkki (Kuva 2, oikea sivu, r. 9 ”skulle”); <ä> Escholin käyttää saksalaiseen tyyliin kuuluvan muodon ohella myös latinalaisen tyylin kirjainmuotoa (Kuva 2, oikea sivu, r. 11 ”wänstra”), joka ei esiinny Kirjoittaja 1:llä; diakriittinen merkki muodostuu

¹¹⁰ Peruslinjan yläpuolisesta <h>:n allografista, ks. Svensson 1974, 113.

Escholinilla toisinaan kahdesta erillisestä lähes vertikaalista piirrosta, joita Kirjoittaja 1 ei käytä (Kuva 3, r. 13 ”Lähn”, Kuva 4, vasen sivu, r. 3 ”Twänne”); <ö> Kirjoittaja 1: diakriittinen merkki on muodostettu yhdellä aaltomaisella piirrolla (Kuva 2, vasen sivu, r. 12 ”giöra”), Escholin: diakriittinen merkki koostuu useimmiten kahdesta erillisestä lähes vertikaalisesta piirrosta (Kuva 2, oikea sivu, r. 8 ”före”), jonka ohella esiintyy joskus puolikaarenomainen <u>:n vastaavaa merkkiä muistuttava variantti (Kuva 3, r. 12 ”öfwer”).

Kirjoittaja 3

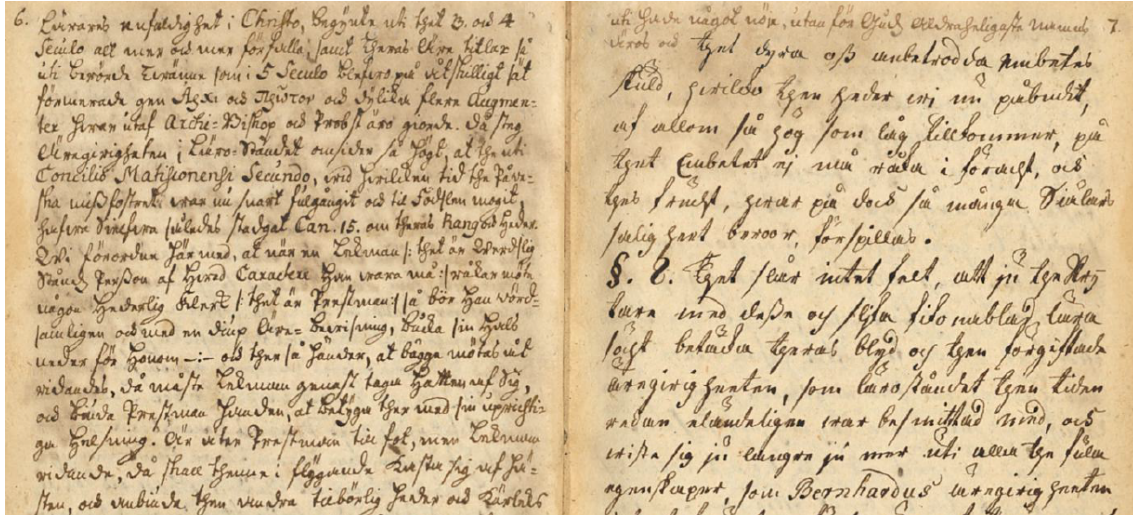


Kuva 3. f. 215v (osa), T31 ja T32. Yhdeksän ylintä riviä Kirjoittaja 3:n käsialaa. Rivit 10–14 (ml. rivien 9 ja 10 välissä sivun poikki kulkeva koristekuvio) Escholinin kädellä. Kuvan lähde: Antikvaarinen Turku-muistiinpano, DIGI – Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa <http://digi.kirjastot.fi/items/show/121789> (julkaisija: Turun kaupunginkirjasto).

Käsikirjoituksessa Kirjoittajan 3 kirjoittamat tekstit (T6 ja osa tekstistä T31) ovat saksalaista tyyliä, mutta joukossa on yksittäisiä sanoja latinalaisella tyylillä (Kuva 3, r. 4 ”Vivat”). Käsialan koristeellinen ja lennokas yleisilme antaa ammattimaisen vaikutelman (esim. korostetun pitkät tyyliteltyt yläpidennykset Kuva 3, r. 1 ”sää”, ”Kong[liga]” ja alapidennykset Kuva 3, r. 5 ”antahl”, r. 9 ”förhullpit”). Se saattaa kuulua asiakirjoja työkseen laatineelle kirjoittajalle. Morfologisilta piirteiltään käsiala poikkeaa Kirjoittaja 1:n ja Escholinin saksalaisesta käsialasta erityisen selvästi <g>:n kohdalla, jonka alapidennys ei Kirjoittaja 3:lla yläosastaan liity muuhun kirjaimeen vaan muodostaa ikään kuin oman vertikaalisen piirtonsa (Kuva 3, r. 1 ”Kong[liga]”, r. 7

”Lycönskningar”); vrt. Kirjoittaja 1 (Kuva 2, vasen sivu, r. 12 ”giöra”), Escholin (Kuva 2, oikea sivu, r. 13 ”gofwo”).

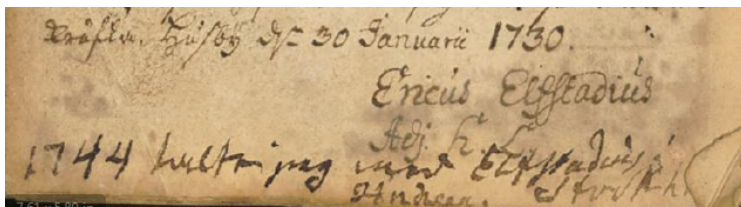
Kirjoittaja 4



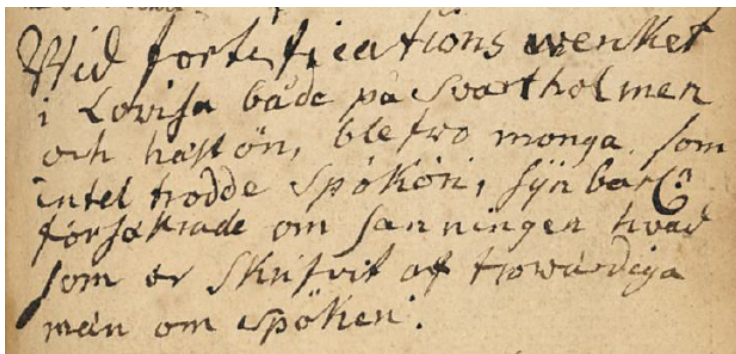
Kuva 4. ff. 35v–36r (osa), T7. Aukeaman koko vasen sivu ja oikea sivu 2. rivin 2. sanaan (”och”) asti ovat Escholinin käsialalla. Loput oikeasta sivusta kirjoitti Kirjoittaja 4. Kuvan lähde: Antikvaarinen Turku-muistiinpano, DIGI – Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa <http://digi.kirjastot.fi/items/show/121789> (julkaisija: Turun kaupunginkirjasto).

Käsikirjoituksessa tällä kädellä kirjoitettu teksti (osa tekstistä T7) edustaa saksalaista tyyliä; joukossa on yksittäisiä sanoja latinalaisella tyyllillä (Kuva 4, oikea sivu, r. 14 ”Bernhardus”). Kuten Kuvasta 4 ilmenee, Kirjoittajan 4 käsiala on väljempi ja enemmän oikealle kallistuva kuin Escholinilla. Käsiala antaa vakaan ja säännöllisen vaikutelman, muttei juurikaan sisällä tyyllitteleviä kalligrafisia elementtejä (vrt. varsinkin Kirjoittaja 3 Kuvassa 3). Käsialan muista käsikirjoituksen käsialoista erottavia morfologisia piirteitä ovat mm. <h>, jonka pitkän allografin alapidennys on usein yläpidennystä selvästi pidempi (Kuva 4, oikea sivu, r. 3 ”then”, r. 4 ”hög”) ja peruslinjan yläpuolinen lyhyt variantti on usein varustettu erillisellä aksentinomaisella piirrolla (Kuva 4, oikea sivu, r. 5 ”och”, r. 12 ”och”); <u>:n, <ä>:n ja <ö>:n diakriittisen merkin kaarimainen piirto sulkeutuu usein alhaalta silmukkamaisesti (Kuva 4, oikea sivu, r. 3 ”nu”, r. 6 ”Siälars”, r. 4 ”hög”).

Henrik Indreen (Kirjoittaja 5)



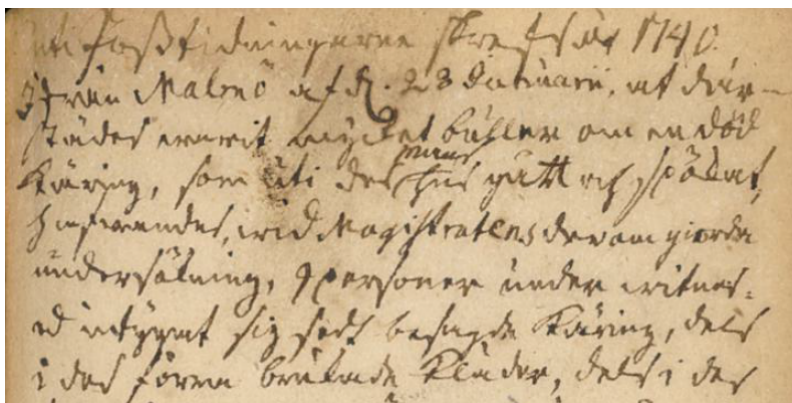
Kuva 5a. f. 206v (osa). Tekstin T30 loppu Escholinin kädellä, minkä jälkeen sivun lopussa Indreenin lisäys (kuvan kaksi viimeistä riviä), ml. hänen nimikirjoituksensa, jossa <H> ja <I> muodostavat monogrammin. Kuvan lähde: Antikvaarinen Turku-muistiinpano, DIGI – Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa <http://digi.kirjastot.fi/items/show/121789> (julkaisija: Turun kaupunginkirjasto).



Kuva 5b. f. 207r (osa), lisäys T30:n jälkeen. Kokonaan Henrik Indreenin käsialaa. Kuvan lähde: Antikvaarinen Turku-muistiinpano, DIGI – Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa <http://digi.kirjastot.fi/items/show/121789> (julkaisija: Turun kaupunginkirjasto).

Henrik Indreenin käsialan yleisilme on huolittelemattomampi ja kynän jättämät piirrot suhteellisesti paksumpia kuin käsikirjoituksen varsinaisilla kopioitsijoilla (Kirjoittajat 1–4). Kirjaimissa ei yleensä esiinny silmukoita. Vaikka Indreen kahta latinankielistä reunamerkintäänsä (ff. 26v, 102r, ei kuvissa) lukuun ottamatta kirjoittaa ruotsiksi, on hänen käyttämänsä tyyli kirjainmuodoiltaan lähinnä latinalaista. Yksittäisten kirjainmuotojen distinktiivisiä piirteitä käsikirjoituksen muihin käsialoihin verrattuna ovat mm. isokokoinen suuraakkosta muistuttava <k> (Kuva 5a, r. 5 ”Stockh<olm>”, Kuva 5b, r. 1 ”wer<c>ket”, r. 5 ”försäkrade”) sekä yhden pistemäisen piirron käyttö <ä>-n ja <ö>-n diakriittisenä merkinä (Kuva 5b, r. 3 ”hästön”, r. 5 ”försäkrade”).

Kirjoittaja 6



Kuva 6. f. 207r (osa), lisäys T30:n jälkeen. Kokonaan Kirjoittaja 6:n käsialaa. Kuvan lähde: Antikvaarinen Turku-muistiinpano, DIGI – Yleisten kirjastojen digitoimaa aineistoa <http://digi.kirjastot.fi/items/show/121789> (julkaisija: Turun kaupunginkirjasto).

Kirjoittajan 6 saksalaisen käsialan (Kuva 6) yleisilme vaikuttaa Indreenin käsialan tavoin huolittelemattomammalta kuin käsikirjoituksen varsinaisilla kopioitsijoilla (Kirjoittajat 1–4). Yksittäisten piirteiden kohdalla käsiala poikkeaa Escholinin saksalaisesta käsialasta mm. siinä esiintyvän ylhäältä avoimen <g>-n sekä <u>-n erilaisen diakriittisen merkin osalta (Kuva 6, r. 6 ”undersökning”); sananloppuinen,

oikealle kaartuva pitkä <s> ei tässä muodossa esiinny käsikirjoituksen muilla kirjoittajilla (Kuva 6, r. 7 ”dels”, r. 8 kahdesti esiintyvä ”des”).